

**КЕРІВНІ
ПРИНЦИПИ ТА
МЕТОДИКА
ДОКУМЕНТУВАННЯ
ПОРУШЕНЬ ПРАВ
ДИТИНИ ВНАСЛІДОК
СЕКСУАЛЬНОГО
НАСИЛЬСТВА**

www.coe.int/children

Будуємо Європу для дітей
та разом з дітьми

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

АВТОРИ-УПОРЯДНИКИ:

Павло Пархоменко – національний експерт Ради Європи, кандидат юридичних наук, **голова Бахмацького районного суду Чернігівської області**, Георгій Попов – національний експерт Ради Європи, доктор юридичних наук, адвокат, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України, Ірина Урумова – міжнародний експерт Ради Європи, LL.M. (University of Connecticut), незалежний експерт в галузі захисту дітей та віктимології (член реєстру експертів Justice Rapid Response з розслідування злочинів стосовно дітей)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Марина Легенька – віце-президент ГО «Ла Страда – Україна», доктор філософії в галузі права

Керівні принципи та методика документування порушень прав дитини внаслідок сексуального насильства. / Автори-упоряд.: П. Пархоменко, Г. Попов, І. Урумова, за заг. ред. О. Калашник. – К.: 2022

Guidelines and methodology for documenting violations of children's rights as a result of sexual abuse

ЛІТЕРАТУРНЕ РЕДАГУВАННЯ:

Сергій Губін.

У керівних принципах представлено практичний інструментарій, який враховує найкращі міжнародні та національні практики у сфері захисту прав дітей, а саме стандарти правосуддя, дружнього до дитини. Видання розраховане на слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів, а також тих хто опікується питаннями захисту прав та інтересів дітей.

Керівні принципи підготовлені в рамках Проєкту Ради Європи «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні, фаза III». Зміст, висновки та рекомендації належать авторам цього видання і не обов'язково відображають погляди Проєкту чи Ради Європи. При використанні матеріалів посилання на це видання є обов'язковим. Видано за фінансової підтримки Ради Європи.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ	4
СКОРОЧЕННЯ ТА АБРЕВІАТУРИ	6
1. ВСТУП	7
1.1. Цілі та завдання	7
1.2. Цільова аудиторія	7
2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	8
2.1. Міжнародні стандарти	8
2.2. Національна правова база	10
3. НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ	13
3.1. Поняття насильства щодо дітей та жорстокого поводження з дітьми	13
3.2. Насильство щодо дітей як тип несприятливого досвіду дитинства (АСЕ)	14
3.3. Сексуальне насильство	15
3.4. Особливості виявлення та кваліфікації сексуального домагання дитини (грумінгу)	25
4. ОСНОВНІ КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ	28
4.1. Найкращі інтереси дитини	28
4.2. Роль та відповідальність держави	28
4.3. Співвідношення права підозрюваного/обвинуваченого на справедливий суд та прав потерпілого від сексуального насильства	31
4.4. Своєчасність	33
4.5. Безпека та конфіденційність	34
4.6. Участь дитини в ухваленні рішень, які її стосуються	35
5. РОЗСЛІДУВАННЯ	37
5.1. Початок досудового розслідування.	
Особливості виявлення окремих видів сексуального насильства	37
5.2. Збір і збереження доказів. Стратегії та методи розслідування	39
5.3. Завершення досудового розслідування. Оцінка доказів.	
Підготовка до направлення справи	60
5.4. Служби для постраждалих дітей та дітей-свідків.	
Підготовка до судового процесу. Ухвалення рішень про необхідність участі та форму участі	64
6. НАРОЩУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПРАКТИЧНИХ ФАХІВЦІВ	67
ДОДАТОК. КИШЕНЬКОВИЙ ПОСІБНИК З ДОКУМЕНТУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ДИТИНИ ВНАСЛІДОК СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА (ПЕРЕЛІК КОНТРОЛЬНИХ ЗАПИТАНЬ, БЛОК-СХЕМИ ТОЩО)	69

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

СЕСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусовий аборт, примусова стерилізація, примусовий шлюб і будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості, що здійснюються стосовно жінок, чоловіків, дівчаток або хлопчиків, і які прямо чи побічно пов'язані з конфліктом.

ЕМОЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО

Постійне емоційне жорстоке поводження з дитиною, яке негативно позначається на її самосприйнятті та розвитку. До нього може належати навіювання дитині думки, що її не цінують, не люблять, і що вона не потрібна, або що вона існує лише для задоволення потреб іншої людини; а також покладання на неї неадекватних сподівань.

ДОКАЗИ

Стаття 84(1) Кримінального процесуального кодексу України визначає докази як «фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню».

ГРУМІНГ

Грумінг — це домагання дитини для здійснення сексуальних цілей. Термін охоплює процес встановлення/побудови стосунків із дитиною особисто або через Інтернет, чи з використанням інших цифрових технологій, який має на меті сексуальний контакт із цією особою онлайн або офлайн.

ОПЕРАТИВНІ ДАНІ

У контексті поліцейської діяльності та кримінальних розслідувань оперативні дані — це інформація, зібрана, проаналізована та/або поширена для передбачення, попередження чи відстеження злочинної діяльності.

СЕСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДИТИНОЮ В ПРЯМОМУ ЕФІРІ

Пряма трансляція сексуального насильства над дітьми, яка подається глядачам в режимі реального часу через Інтернет (часто її називають «стрімінг»). Пряма трансляція означає, що дані миттєво надходять глядачеві, який може спостерігати за вчиненням насильства та брати в ньому участь. Пряма трансляція також може називатися «сексуальним насильством над дітьми на вимогу».

ВІДСУТНІСТЬ ПІКЛУВАННЯ

Постійна відсутність догляду батьками чи опікуном, зокрема через бездіяльність, незабезпечення основних потреб дитини щодо охорони її здоров'я, освіти, емоційного розвитку, харчування, житла та безпечних умов життя в межах ресурсів, які обґрунтовано доступні сім'ї чи особам, котрі здійснюють опікування. Сюди входить відсутність належного контролю та захисту дітей від можливої шкоди.

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО

Фізична шкода, заподіяна одним або обома батьками, опікуном або іншою особою, яка має відповідальне або владне становище стосовно дитини.

ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

Розслідування, яке проводиться за інформацією про постійну злочинну діяльність, отриману в результаті збору оперативних даних або за повідомленнями свідків. Попереджувальне розслідування проводиться за відсутності безпосередньої загрози свідкам, що не передбачає потреби в миттєвому реагуванні.

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

Участь у сексуальних діях із дитиною, яка не досягла законного віку для сексуальних дій, зокрема з використанням примусу, сили чи погроз або через зловживання визнаним становищем довіри, влади чи впливу на дитину, чи особливо вразливим становищем дитини. Сексуальне насильство може бути контактним або безконтактним; контактне сексуальне насильство може бути проникаючим або непроникаючим.

СЕКСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ

Це фактичне насильство з сексуальною метою або його спроби щодо особи, яка перебуває в уразливому становищі за нерівних повноважень чи встановленої довіри, з отриманням грошових, соціальних або політичних вигод від сексуальної експлуатації такої особи.

НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ

Усі форми фізичного та психологічного насильства, травми чи зловживання, відсутність піклування та недбалий догляд, погане поводження чи експлуатація включно з сексуальним насильством.

СКОРОЧЕННЯ ТА АБРЕВІАТУРИ

ACE	Несприятливий досвід дитинства (adverse childhood experience)
BEC	Збір основних доказів (basic evidence collection)
CEPOL	Агентство ЄС із питань навчання співробітників правоохоронних органів
CRC	Конвенція про права дитини (Convention on the Rights of the Child)
CRSV	Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту (conflict-related sexual violence)
CSA	Сексуальне насильство щодо дітей (child sexual abuse)
CSAM	Матеріали про сексуальне насильство щодо дітей (child sexual abuse material)
CSEA	Сексуальна експлуатація та насильство щодо дітей (child sexual exploitation and abuse)
CSI	Огляд місця злочину (crime scene investigation)
MACR	Мінімальний вік настання кримінальної відповідальності (minimum age of criminal responsibility)
MO	Характерні особливості злочину (modus operandi)
NFQA	Національна система забезпечення якості (national framework for quality assurance)
OCSEA	Сексуальна експлуатація та насильство щодо дітей в Інтернеті (Online child sexual exploitation and abuse)
OIT (COG – УКР.)	Слідчо-оперативна група (operational investigative team)
QA	Забезпечення якості (quality assurance)
СОП	Стандартна операційна процедура
МКС	Міжнародний кримінальний суд
ССНУК	Систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту

1.1. Цілі та завдання

Соціальні негаразди, збройні конфлікти, низький рівень правової свідомості тощо завжди створюють передумови для порушення прав людини та громадянина, а особливо тих членів нашого суспільства, які не можуть повною мірою відстоювати свої свободи, зокрема дітей. Посиленої уваги потребує захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства.

Ситуація ускладнюється тим, що багато дітей від початку повномасштабного вторгнення було вивезено за межі країни і мета осіб, які сприяли їхньому переміщенню через державний кордон, не завжди була добросчесною. Крім того, не забуватимемо й про тимчасово окуповані території, куди сьогодні не має доступу наша правоохоронна та судова системи, що також сприяє скоєнню злочинів, пов'язаних із порушенням статевої свободи та недоторканості.

Особливої актуальності набула ст. 438 Кримінального кодексу (КК) України «Порушення законів та звичаїв війни», яка, серед іншого, передбачає відповідальність за жорстоке поводження з мирним населенням.

Метою запропонованих рекомендацій є надання представникам правоохоронних органів, суддям, адвокатам інструментарію з документування порушень прав дитини, пов'язаних з сексуальним насильством.

Завдання рекомендацій полягають у формуванні комплексної системи знань щодо правового регулювання захисту дитини від сексуального насильства та експлуатації, особливостей ювенальної психології, а також навичок документування порушень прав дитини у зазначеній сфері.

1.2. Цільова аудиторія

Цей ресурс є довідковим матеріалом для співробітників правоохоронних і судових органів, які проводять розслідування, здійснюють судове переслідування та розгляд справ про тяжкі й насильницькі злочини щодо дітей — їхніх жертв. Хоча він передусім призначений для підвищення компетентності слідчих, прокурорів і слідчих суддів, деякі його аспекти стосуються підрозділів поліції, які виявляють і припиняють конкретні види злочинів щодо дітей, зокрема тих, що пов'язані з сексуальним насильством та експлуатацією; судових експертів, насамперед судово-медичних експертів, фахівців у галузі судової психіатрії та комп'ютерно-технічної експертизи, суддів першої інстанції.

2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Міжнародні стандарти

Спеціалізованим міжнародним документом, який присвячений питанням захисту прав дітей, що постраждали від сексуального насильства, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, відома як Лансаротська конвенція 2007 року. Її цілями, згідно ст. 1, є: а) запобігання сексуальній експлуатації та сексуальним розбещенням дітей та боротьба з цими явищами; б) захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального розбещення; с) сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі з сексуальною експлуатацією та сексуальним розбещенням дітей.¹

Конвенція про права дитини 1989 року у ст. 34 визначає, що Держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цієї метою Держави-учасниці, зокрема вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання:

- а)** схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;
- б)** використанню дітей з метою експлуатації в проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;
- с)** використанню дітей з метою експлуатації в порнографії та порнографічних матеріалах².

Відповідно до чч. 1, 4 ст. 38 Конвенції про права дитини Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їхнє дотримання. Згідно зі своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких зачіпає збройний конфлікт, та догляду за ними.

Крім того, Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню й соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поведінки, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення та реінтеграція мають здійснюватися в умовах, які забезпечують здоров'я, самоповагу та гідність дитини (ст. 39 Конвенції).

---

¹ Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, ратифікована з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини 1989 року.

Сьогодні для України воєнні злочини з боку країни-агресорки стали реальністю. Відповідно для розуміння та оцінки їхньої сутності необхідно звернутися до спеціалізованих джерел міжнародного права. До останніх, зокрема відносяться: Женевські конвенції про захист жертв війни (1949 року); Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977 року); Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів (1974 року); Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 року) тощо. Так, у п. 4 Декларації ООН про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 року йдеться про те, що держави, які беруть участь у збройних конфліктах, військових операціях на іноземних територіях або у військових операціях на територіях, що все ще перебувають під колоніальним пануванням, повинні вживати всіх зусиль для того, щоб уберегти жінок та дітей від руйнівних наслідків війни. Повинні бути вжиті всі необхідні кроки для заборони таких заходів, як переслідування, катування, каральні заходи, принизливе поведження та насильство, зокрема проти тієї частини цивільного населення, яку становлять жінки та діти.

У чч. 1, 2 ст. 27 Конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року закріплено положення, що особи, які перебувають під захистом, мають право за будь-яких обставин на особисту повагу, повагу до своєї честі, до права на сім'ю, до власних релігійних переконань та обрядів, звичок та звичаїв. До них завжди слід ставитися гуманно й захищати їх, зокрема від будь-якого акту насильства чи залякування, від образ і цікавості натовпу³.

Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність.

Окрему увагу слід приділити Римському статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, у ч. 1 ст. 5 якого зазначено, що юрисдикція Суду обмежується найсерйознішими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію щодо наступних злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; в) військові злочини; г) злочин агресії⁴.

Водночас необхідно зауважити, що Римський статут Україною не ратифікований, однак може бути джерелом тлумачення змісту воєнних злочинів.

Керівні принципи ООН щодо судочинства в питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 року) у пп. 10-14 визначають, що поведження з дітьми-жертвами та свідками повинно ґрунтуватися на прояві турботи та врахуванні їхніх інтересів впродовж усього процесу здійснення правосуддя з огляду на їхнє конкретне становище та безпосередні потреби, вік, стать, стан здоров'я та рівень зрілості і при повній повазі до їхньої фізичної, психічної та моральної недоторканності⁵.

З кожною дитиною слід поводитись як із особистістю, яка має власні потреби, бажання та сприйняття.

---

³ Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року.

⁴ Римський статут міжнародного кримінального суду 1998 року.

⁵ Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20 2005 року).

Втручання в особисте життя дитини має обмежуватися необхідним мінімумом за одночасної підтримки високих стандартів збору доказів для забезпечення справедливого та рівноправного завершення процесу здійснення правосуддя.

Щоб уникнути створення додаткових труднощів для дитини, опитування, допит та інші форми розслідування повинні здійснюватися підготовленими фахівцями, які враховують, поважають і всебічно вивчають інтереси дитини.

Усі дії, що розглядаються в цих Керівних принципах, повинні застосовуватися з урахуванням інтересів дитини, в сприятливих умовах, які відповідають особливим потребам дитини, її можливостям, віку, інтелектуальній зрілості та здібностям, які розвиваються. Такі дії повинні також передбачати використання мови, котру вживає та розуміє дитина.

2.2. Національна правова база

Конституція України закріплює положення, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом (ч. 2 ст. 52)⁶.

У ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 2001 року визначено, що жорстоке поводження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини⁷.

Крім того, наведений Закон також містить поняття про дитину, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Йдеться про дитину, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена чи незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні (ч. 1 ст. 1 Закону).

Відповідно до чч. 1, 2 ст. 30-2 згаданого Закону держава здійснює захист дітей від сексуального насильства (зокрема від сексуальної експлуатації та вчиненого з боку батьків або осіб, які їх замінюють), а також дітей, які постраждали від такого насильства або стали його свідками (очевидцями).

Виявлення дітей, які постраждали від сексуального насильства, приймання та розгляд звернень і повідомлень про вчинення сексуального насильства стосовно дітей, організація надання таким дітям медичної, соціальної, психологічної допомоги здійснюються згідно з порядком, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

---

⁶ Конституція України 1996 року.

⁷ Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, № 2402-III.

Правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту та профілактики правопорушень серед осіб, котрі не досягли вісімнадцятирічного віку, визначає Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 1995 року, відповідно до ст. 5 якого уповноважені підрозділи органів Національної поліції, серед іншого, зобов'язані виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво, а також виявляти осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту⁸.

Варто зауважити, що визначення дитячої порнографії надається у ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» від 2003 року, під якою розуміється зображення в будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі та/або задіяної в реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях⁹.

Механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема дітей, які постраждали від жорстокого поводження, під час виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, забезпечення їхньої безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням потреб визначається Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 585. У п. 1 цього документа зазначається, що загроза життю або здоров'ю дитини – обставини, що можуть призвести чи призвели до тяжких наслідків для життя, стану здоров'я та розвитку дитини, зокрема тяжкої, у тому числі невиліковної хвороби, тілесних ушкоджень або заподіяння шкоди нормальному фізичному, психічному розвитку дитини, у зв'язку з чим вона потребує допомоги¹⁰.

Кримінальна відповідальність за правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи передбачена в Розділі IV КК України. Зокрема до таких правопорушень віднесено: зґвалтування; сексуальне насильство; примушування до вступу в статевий зв'язок; вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку; розбещення неповнолітніх; домагання дитини для сексуальних цілей тощо¹¹.

Окремі склади злочинів закріплені у ст. 302, 303 КК України і передбачають відповідальність за створення чи утримання місць розпусти та звідництво, а також за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією.

---

⁸ Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року, № 20/95-ВР.

⁹ Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року, № 1296-IV.

¹⁰ Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року, № 585.

¹¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001, № 2341-III.

Необхідно також звернути увагу на те, що 2021 року Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 301-1 та 301-2, які встановлюють кримінальну відповідальність за одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження, а також за проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи.

Окремо також слід згадати про ст. 438 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни.

Здійснюючи захист прав та інтересів дитини, яка постраждала від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, необхідно дотримуватися вимог, встановлених у низці статей Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, зокрема таких, як ст. 28, 59, 225, 226, 227, 232 тощо.

3.1. Поняття насильства щодо дітей та жорстокого поведіння з дітьми

Стаття 19 CRC визначає насильство щодо дітей як «усі форми фізичного та психологічного насильства, травми чи зловживання, відсутність піклування та недбале поводження, погане поводження чи експлуатацію включно з сексуальним насильством». Також у Всесвітньому звіті про насильство та здоров'я (2002 рік) насильство визначається як «навмисне застосування фізичної сили або влади, потенційне чи фактичне, щодо дитини окремою особою або групою осіб, яке призводить або з високим ступенем імовірності може призводити до фактичної чи потенційної шкоди здоров'ю дитини, її виживанню, розвитку або гідності».

Насильство щодо дітей можна умовно розділити на такі типи:

Фізичне насильство — фізична шкода, заподіяна одним чи обома батьками, опікуном або іншою особою, яка має відповідальне або владне становище відносно дитини.

Відсутність піклування — постійна відсутність догляду батьками чи опікуном, зокрема через бездіяльність, незабезпечення основних потреб дитини щодо охорони її здоров'я, освіти, емоційного розвитку, харчування, житла й безпечних умов життя в межах ресурсів, які обґрунтовано доступні для сім'ї чи осіб, які здійснюють опікування. Сюди входить відсутність належного контролю та захисту дітей від шкоди.

Сексуальне насильство — участь у сексуальних діях із дитиною, яка не досягла законного віку для сексуальних дій, зокрема з використанням примусу, сили чи погроз або через зловживання визнаним становищем довіри, влади чи впливу на дитину, або особливо вразливим становищем дитини. Сексуальне насильство може бути контактним або безконтактним; контактне сексуальне насильство може бути проникаючим або непроникаючим.

Сексуальне насильство, відповідно до ст. 18 Лансаротської конвенції, означає наступну умисну поведінку:

- a) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру;
- b) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли:
  - використовується примус, сила чи погрози або
  - насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або
  - насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища.

Сексуальна експлуатація — це будь-яке фактичне насильство або його спроби щодо особи, яка перебуває в уразливому становищі, за наявної нерівності повноважень чи встановленої довіри із сексуальною метою включно з отриманням грошових, соціальних або політичних вигод від сексуальної експлуатації такої особи.

Емоційне насильство — постійне емоційне жорстоке поводження з дитиною, яке негативно позначається на її самосприйнятті та розвитку. До нього може належати нав'ювання дитині думки, що її не цінують, не люблять, і що вона не потрібна, або що вона існує лише для задоволення потреб іншої людини; а також покладання на неї неадекватних сподівань.

Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту (CRSV — conflict-related sexual violence) заслуговує на особливу увагу, оскільки Україна стикнулася зі збройною агресією з боку Російської Федерації. У доповіді Генерального секретаря ООН термін «сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту» визначається як зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусовий аборт, примусова стерилізація, примусовий шлюб і будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості, що здійснюються щодо жінок, чоловіків, дівчаток або хлопчиків, які прямо чи побічно пов'язані з конфліктом. Цей зв'язок може бути очевидним у профілі кривдника, котрий часто пов'язаний з державним або недержавним збройним угрупованням, до якого входять терористичні організації; у профілі постраждалого, котрий часто є фактичним або можливим членом групи політичних, етнічних або релігійних меншин чи об'єктом нападу на основі фактичної чи можливої сексуальної орієнтації або ґендерної ідентичності; в атмосфері безкарності, яка зазвичай асоціюється з розпадом держави, з наслідками транскордонних процесів, таких, як переміщення або торгівля людьми, та/або порушеннями угоди про припинення вогню. Цей термін також охоплює торгівлю людьми з метою сексуального насильства або експлуатації, коли вона має місце в умовах збройного конфлікту»¹².

Мотивоване політичними, військовими або економічними цілями контролю над територією або ресурсами, CRSV часто й навмисно використовується для нападу на цивільне населення. Попри те, що жертвами CRSV передусім залишаються дівчата та жінки, хлопчики та чоловіки також можуть ставати жертвами CRSV – зазвичай через моделі ґендерної дискримінації та нерівності, що існували до конфлікту.

3.2. Насильство щодо дітей як тип несприятливого досвіду дитинства (ACE)

Жорстоке поводження в дитинстві дуже ймовірно матиме як короткострокові, так і довгострокові негативні наслідки для постраждалого, що робить його одним із аспектів так званого несприятливого досвіду дитинства (ACE). До фізичних наслідків жорстокого поводження з дітьми належать травми різного ступеня тяжкості, деякі з яких можуть призводити до інвалідності чи смерті; сексуальне насильство щодо дітей (CSA) може також спричиняти небажану вагітність і захворювання, що передаються статевим шляхом. У поведінковому та психологічному плані CSA створює для постраждалих підвищений ризик розвитку розладів сну, розладів харчування,

---

¹² Доповідь Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту (S/2019/280).

проблем із самооцінкою, розладів, пов'язаних із зловживанням психоактивними речовинами, страху та тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу¹³. Як фізичне насильство щодо дітей, так і CSA підвищують ризик майбутніх зловживань, зокрема віктимізації під час домашнього насильства в дорослому віці¹⁴. Наявність CSA в анамнезі також позитивно корелює з ризиком вчинення сексуальних злочинів у підлітковому або дорослому віці¹⁵. Враховуючи складність та серйозність наслідків психічного здоров'я, віктимогенних та криміногенних наслідків жорстокого поводження з дітьми загалом та CSA зокрема, запобігання, своєчасне виявлення та припинення, а також належне розслідування випадків жорстокого поводження з дітьми, що супроводжується підтримкою постраждалих дітей, має важливе значення для зменшення кримінальної віктимізації в суспільстві загалом.

3.3. Сексуальне насильство

3.3.1. Сексуальне насильство як злочин

Глава VI «Матеріальне кримінальне право» Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення зобов'язує Сторони вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації наступних діянь: сексуальне розбещення (ст. 18); правопорушення, що стосуються дитячої проституції (ст. 19); правопорушення, що стосуються дитячої порнографії (ст. 20); правопорушення, що стосуються участі дитини в порнографічних виставах (ст. 21); розбещення дітей (ст. 22); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 23)¹⁶.

Відповідно до п. 1 ст. 9 Конвенції про кіберзлочинність, відомої як Будапештська конвенція 2001 року, кожна Сторона вживає такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для встановлення кримінальної відповідальності відповідно до її внутрішнього законодавства за навмисне вчинення, без права на це, наступних дій: а) виготовлення дитячої порнографії з метою її розповсюдження за допомогою комп'ютерних систем; б) пропонування або надання доступу до дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем; в) розповсюдження або передача дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем; г) здобуття дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем для себе чи іншої особи; е) володіння дитячою порнографією в комп'ютерній системі чи на комп'ютерному носії інформації¹⁷.

Для цілей п. 1 «дитяча порнографія» включає порнографічний матеріал, який візуально зображує: а) неповнолітню особу, задіяну в явно сексуальній поведінці; б) особу, яка виглядає як неповнолітня особа, задіяну в явно сексуальній поведінці; в) реалістичні зображення неповнолітньої особи, задіяної в явно сексуальній поведінці.

---

¹⁶ Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, ратифікована з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.

¹⁷ Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року.

Згідно з чч. 1, 2 ст. 36 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція 2011 року), Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки: а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою¹⁸.

Згода має надаватися добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин.

Сьогодні вимоги цитованих положень Конвенцій Україною виконані, а наведені вище діяння криміналізовані.

Так, у ч. 1 ст. 153 КК України сексуальне насильство визначено як вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи. При цьому, якщо вказані дії вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, кримінальна відповідальність настає незалежно від її добровільної згоди (ч. 4 ст. 153 КК України).

Ч. 1 ст. 301-1 КК України передбачена кримінальна відповідальність за умисне одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій або умисне її придбання, або умисне зберігання, ввезення в Україну, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії без мети збуту чи розповсюдження.

Важливо підкреслити, що Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству до проявів сексуального насильства відносять: зґвалтування, зокрема «зґвалтування в шлюбі»; примушування до небажаних статевих стосунків; торкання інтимних частин тіла без згоди особи; примушування до спостереження за статевим актом між іншими людьми (зокрема до перегляду порнопродукції); примушування до статевого акту з третьою особою; примушування до заняття проституцією¹⁹.

Окрім цього, до сексуального насильства в сім'ї належить інцест – сексуальні стосунки між близькими родичами: батьком і донькою, матір'ю та сином, братом і сестрою тощо.

Також у Методичних рекомендаціях наголошується, що надзвичайно небезпечним проявом сексуального насильства в сім'ї є дії сексуального характеру стосовно дитини: розбещення дитини; демонстрація дитині (підлітку) статевих органів (ексгібіціонізм); демонстрація акту онанізму; втягування дитини в заняття дитячою проституцією або дитячою порнографією тощо.

---

¹⁸ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року.

¹⁹ Лист МОН України від 18.05.2018, № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству».

В умовах сьогодення реальністю стала кваліфікація дій кривдників за ст. 438 КК України, ч. 1 якої встановлює відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

По своїй суті положення наведеної статті кримінального закону є бланкетними і потребують тлумачення крізь призму норм міжнародного гуманітарного права.

Так, відповідно до ст. 8 Римського статуту для цілей цього Статуту воєнні злочини означають зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусову вагітність, яка визначена в п. 2 (f) ст. 7, примусову стерилізацію та будь-які інші види сексуального насильства, що також є грубим порушенням Женевських конвенцій²⁰.

Згідно до ч. 2 ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I від 8 червня 1977 року) заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці наступні дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів:

- a)** насильство над життям, здоров'ям і фізичним та психічним станом осіб (вбивство; катування всіх видів – фізичні чи психічні; тілесні покарання; каліцтво);
- b)** знущання над людською гідністю, зокрема принизливе й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі;
- c)** взяття заручників;
- d)** колективне покарання;
- e)** погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій²¹.

У п. 5 Декларації ООН про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів визначено, що всі форми репресій та жорстокого, нелюдського поводження з жінками та дітьми, включаючи ув'язнення, тортури, розстріли, масові арешти, колективні покарання, руйнування житла та насильницьке вигнання з місць проживання, що здійснюються воюючими сторонами під час військових операцій або на окупованих територіях, вважаються злочинними²².

Ідентифікуючи дії кривдника за наведеними вище статтями, обов'язково слід враховувати вимоги ст. 22 КК України, згідно з якою кримінальна відповідальність за зґвалтування (ст. 52) та сексуальне насильство (ст. 153) настає з 14 років.

---

²⁰ Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року.

²¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I від 8 червня 1977 року).

²² Декларація ООН про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 року.

При цьому згідно ч. 5 ст. 301-1 КК України неповнолітня особа не підлягає кримінальній відповідальності за виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії, якщо такі дії вчинені без мети збуту чи розповсюдження.

Отже, до проявів сексуального насильства стосовно дітей відносяться кримінальні правопорушення, передбачені ст. 152-156-1, 301-1-303, 438 КК України. При цьому окремі злочини можуть вчинятися як із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, так і без них.

3.3.2. Проблеми виявлення та ідентифікації сексуального насильства

Проблеми виявлення та ідентифікації CSA зумовлені низкою факторів, зокрема:

- а)** інциденти CSA, що відбуваються в приватній обстановці в атмосфері секретності;
- б)** висока ймовірність неповідомлення або несвоєчасного повідомлення про інцидент дитиною, яка посилюється у випадках CSA за участю членів сім'ї як передбачуваних кривдників і у випадках тяжчого та жорстокішого поводження (див. також Розділ 5.2.3.3. Опитування у випадках несвоєчасного повідомлення про інцидент);
- в)** недостатня можливість уповноважених доповідачів розпізнавати поведінкові ознаки CSA, формувати обґрунтовані підозри й повідомляти про це.

Навіть у тих випадках, коли правоохоронним органам повідомляється про підозру на CSA, невелика ймовірність того, що судово-медичні докази будуть розглянуті (див. також Розділ 5.2.2. Роль висновків судово-медичних експертів у розслідуваннях CSA), та загальне небажання практикуючих працівників сектору правосуддя розглядати свідчення дітей як достовірне джерело доказів, що ще більше посилюється недостатніми можливостями для проведення допитів дітей під час розслідувань, створюють перешкоди для судового переслідування.

У разі конкретних злочинів щодо дітей, пов'язаних із CSEA, таких, як матеріали про сексуальне насильство щодо дітей (CSAM), у гру вступають додаткові фактори. Одна із проблем пов'язана з тим фактом, що класифікація зображень дітей як CSAM далека від точної науки, також існує межа похибки як із точки зору класифікації певного зображення як непристойного, так і з точки зору того, що на ньому зображена дитина (а не, приміром, людина, яка має молодий вигляд). За найкращої ситуації вилучені у підозрюваних зображення мають опрацьовуватися фахівцями комп'ютерно-технічної експертизи, які мають визначити, чи є в них CSAM. Правила належної практики передбачають наявність стандартизованого інструменту оцінки, який сприяв би погодженню результатів різних розслідувань і результатів роботи різних фахівців у галузі комп'ютерно-технічної експертизи. 10-бальна шкала КОПІНА²³ є належним прикладом такого інструменту.

---

²³ <https://web.archive.org/web/20071129132438/http://copine.ie/>.

Шкала КОПІНА		
1	Індикативні	Взяті з комерційних джерел або з сімейних фотоальбомів не еротичні фотографії без сексуального підтексту, на яких зображені діти в спідній білизні або купальниках. Фотографії дітей, що граються у звичайних умовах, де контекст або організація зображень колекціонером свідчать про індикативність.
2	Нудистські	Фотографії оголених або напівоголених дітей у відповідній нудистській обстановці та з законних джерел.
3	Еротичні	Фотографії дітей, зроблені потай в ігрових зонах або в інших безпечних місцях, які демонструють спідню білизну або різні ступені оголеності.
4	Постановочні	Зумисно поставлені фотографії дітей, повністю одягнених, частково одягнених або оголених (де кількість, контекст і організація передбачають сексуальний інтерес).
5	Еротичні постановочні	Зумисно поставлені фотографії повністю, частково одягнених або оголених дітей у сексуальних або в провокаційних позах.
6	Відверто еротичні постановочні	Фотографії з акцентом на зону геніталій, де дитина оголена, частково одягнена або повністю одягнена.
7	Відверте зображення сексуальної активності	Фотографії, на яких зображені дотики, взаємна й самостійна мастурбація, оральний секс і статевий акт дитини без участі дорослого.
8	Насильницькі	Фотографії дітей, щодо яких здійснюється сексуальне насильство, включно з дотиками пальцями, за участю дорослого.
9	Грубо насильницькі	Грубо непристойні фотографії сексуального насильства, що включають секс із проникненням, мастурбацію або оральний секс за участю дорослого.
10	Садистські/фотографії скотолозтва	а. Фотографії, на яких дитина зв'язаний, закута, побита в будь-який спосіб або стає об'єктом інших дій, які передбачають біль; б. Фотографії, на яких у будь-які сексуальні дії з дитиною залучено тварину.

Проте дослідники відзначають, що навіть за наявності стандартизованих інструментів класифікувати зображення як CSAM легко лише на фотографіях, де показані діти молодшого віку, натомість фотографії, на яких зображені підлітки старшого віку та в менш непристойному вигляді (наприклад, частково одягнені), досі буває складно класифікувати.

У випадках OCSEA (Сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей в Інтернеті) проблему також становить ідентифікація жертви. На відміну від контактного сексуального насильства, коли передбачувана жертва відома, але проблема полягає в дотриманні стандарту доказовості для підтвердження обвинувального висновку або санкціонування методів секретного розслідування, у випадках OCSEA неспростовними можуть бути докази того, що злочин мав місце, але особу жертви буде важко встановити. З одного боку, це може перешкодити порятунку жертви або затримці кримінальника, а з іншого, обмежити доступ до доказів, зокрема до повідомлення постраждалих про події (що, в свою чергу, означатиме, що злочинців, які залишаються «за лаштунками», скажімо, тих, які примусили дитину до експлуатації, буде складніше ідентифікувати). На законодавчому рівні виявленню жертв OCSEA сприяє пряма криміналізація таких дій, як входження в довіру до дитини з метою схилення її до розпусних дій та заняття проституцією, а також положення, що захищають постраждалих дітей від криміналізації. На практиці корисними є транснаціональна співпраця правоохоронних органів та залучення широкої громадськості до збору оперативних даних.

Приклад передової практики: ініціатива Європолу щодо відстеження об'єкта

Через свою ініціативу Зупинити жорстоке поводження з дітьми: відстежити об'єкт Європол заохочує до співпраці представників громадськості, щоб відстежити походження об'єктів (місця знаходження/країни), які фігурують у матеріалах, пов'язаних із OCSEA. Приватні особи можуть допомогти, натиснувши на відповідний об'єкт і надавши Європолу свою інформацію про цей об'єкт. Це можна зробити анонімно. Щойно походження об'єкта буде встановлено, Європол поінформує про нього компетентний правоохоронний орган відповідної країни для подальшого розслідування цієї версії та можливого прискорення ідентифікації як злочинця, так і жертви.

CSA²⁴ в режимі реального часу — це особливий вид злочинної поведінки, який створює серйозні проблеми для виявлення, а також ідентифікації жертви. Швидкість і характер прямої трансляції в режимі реального часу надзвичайно ускладнюють попереджувальну контрольну взаємодію з боку поліції між учасником прямої трансляції та її одержувачем. Практичний ефект полягає в тому, що стає складніше впроваджувати технології для виявлення, модерації або запобігання CSAM у прямому ефірі. ЕСПАТ International та Інтерпол відзначають, що «сексуальне насильство над дітьми в [р]ежимі реального часу створює суттєві проблеми для вжиття заходів щодо ідентифікації жертв

---

24 Люксембурзькі рекомендації (2016 рік) визначають CSA в режимі реального часу в Інтернеті як «[п]ряму трансляцію сексуального насильства щодо дітей, яке транслюється глядачам потоком через Інтернет [що часто називають «прямою трансляцією»]. Трансляція означає, що дані миттєво передаються глядачеві, який може спостерігати за процесом насильства та брати участь у ньому. Пряму трансляцію також можуть називати «сексуальним насильством щодо дитини за запитом».

і створює велику залежність від якості спільних операцій правоохоронних органів щодо ідентифікації жертв між юрисдикціями, що приймають правопорушників, і постраждалими».²⁵ Те саме джерело зазначає, що CSA в режимі реального часу «дуже нагадує контактне сексуальне насильство; попри те, що порушник, про якого йдеться, може фізично не торкатися дитини, сексуальне насильство щодо дитини в режимі реального часу часто відбувається за вказівкою порушника, стираючи в такий спосіб відмінність, яка традиційно визначалася між контактним сексуальним злочином і злочинами з використанням CSAM». Тож за відсутності прямої криміналізації CSA в режимі реального часу розширене судове тлумачення контактного сексуального насильства (наприклад, згвалтування або іншого контактного злочину CSA, передбаченого внутрішнім кримінальним законодавством) як такого, що охоплює CSA в режимі реального часу, може виявитися відповідним тимчасовим рішенням.

3.3.4. Типологія правопорушників: ситуаційні правопорушники та свідомі правопорушники. Значення типу правопорушника для стратегії розслідування

Правопорушники, які вчиняють сексуальні злочини щодо дітей, загалом поділяються на ситуаційних і свідомих²⁶.

Ситуаційний правопорушник, який вчиняє сексуальний злочин щодо дитини, — це правопорушник, який не має справжніх сексуальних уподобань щодо дітей, але займається сексом з дітьми просто через легкий доступ і/або самообман щодо віку дитини або її згоди на сексуальні дії. Ситуаційний правопорушник, який вчиняє сексуальний злочин щодо дитини, може мати звичку до сексуального насильства над дітьми, а може її не мати.

Свідомий правопорушник, який вчиняє сексуальний злочин щодо дитини, — це правопорушник, який активно шукає дітей для сексу. Такі правопорушники загалом поділяються на: а) педофілів (осіб, які відповідають діагностичним критеріям педофілії, тобто мають загальний або винятковий сексуальний інтерес до дітей препубертатного віку, що проявляється у пацієнтів віком у 16 і більше років) і б) правопорушників, які не є педофілами (наприклад, чоловіків, які шукають незайманих дівчат для сексу).

Педофіли часто демонструють певні стандартні моделі поведінки:

«Залицяльники» або «спокусники»: такі особи готові витратити значний час і ресурси на те, щоб увійти в довіру до своєї жертви з метою схилання її до розпусних дій. Вони оточуватимуть свою жертву турботою, виявлятимуть прихильність та/або робитимуть подарунки, щоб заманити дитину. Часто їхніми жертвами стають вразливі діти, які позбавлені батьківського піклування та виявляються «легкими цілями».

«Інтроверти»: таким особам бракує навичок спілкування, щоб увійти до дитини в довіру, і часто вони жорстоко поводяться з дітьми через посередників. Також існує значна ймовірність того, що вони жорстоко поводитимуться з дуже маленькими дітьми.

«Садисти»: такі особи отримують задоволення від болю жертви. Це найменш поширений тип правопорушників, але вони вчиняють найогидніші та найшокуючі злочини щодо дітей.

---

25 ECPAT International та Інтерпол (2018 рік) «На шляху до глобального показника невідомих жертв у матеріалах щодо сексуальної експлуатації дітей: технічний звіт».

26 Seth L. Goldstein (1998) «The Sexual Exploitation of Children», ISBN 0-8493-8154-1 p. 96.

Т. Кроун²⁷ пропонує систему класифікації сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей в Інтернеті (OCSEA) за 9 типами.

Оглядач: ненавмисно отримує доступ до CSAM, але може ухвалити рішення зберегти ці матеріали. Рідко під'єднується до злочинних мереж.

Особисті фантазії: використовує CSAM для приватного вжитку, щоб реалізувати свої сексуальні фантазії без наміру поширювати їх. Рідко під'єднується до злочинних мереж.

Тралмейстер: використовує широкий спектр матеріалів відвертого сексуального змісту, серед яких CSAM становлять лише частину, яка практично не захищена. Рідко під'єднується до злочинних мереж.

Незахищений колекціонер: використовує злочинні мережі для обміну, продажу, купівлі або завантаження CSAM. Не використовує суворі заходи безпеки для перегляду матеріалів.

Захищений колекціонер: використовує злочинні мережі для обміну, продажу, купівлі або завантаження CSAM. Використовує суворі заходи безпеки для перегляду матеріалів.

Онлайн-залицяльник: розвиває сексуальні стосунки з дітьми для подальшого сексуального насильства або для переконання їх у нормальності сексуальних дій. Може вчиняти контактне насильство або займатися віртуальним сексом.

Фізичний ґвалтівник: вчиняє контактне насильство. Хоча фізичний ґвалтівник може фіксувати свій акт насильства, така фіксація здійснюється для особистого сексуального задоволення, а не для обміну контентом з іншими користувачами.

Продюсер: вчиняє контактне насильство та фіксує це для обміну CSAM з іншими користувачами.

Дистриб'ютор: створює/має CSAM-контент для розповсюдження та може мати або не мати сексуального інтересу до дітей.

Розуміння типології та профілів правопорушників важливе для стратегії розслідування, зокрема з вибором підходу до допиту правопорушників (див. Розділ 5.2.3.2. Слідчі допити підозрюваних/обвинувачених). Це також важливо для обрання належного заходу для забезпечення з'явлення обвинуваченого у суді, тобто для вибору між попереднім взяттям під варту і заходом, не пов'язаним із позбавленням волі, таким, як застава. Водночас важливо, щоб слідчий утримувався від класифікації правопорушників за групами, оскільки правопорушення завжди динамічне, а суворе дотримання певної типології знижує важливість тактики правопорушника.

3.3.5. Сексуальне насильство дитини над дитиною, зокрема насильство, вчинене дітьми, які досягли або не досягли MACR

У пояснювальній доповіді до Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) зазначається, що «метою цієї Конвенції не є криміналізація сексуальних дій підлітків молодшого віку, які розкривають свою сексуальність і вступають у сексуальні стосунки один із одним у ході сексуального розвитку. У ній також не розглядаються сексуальні дії між особами однакового віку та ступеня зрілості. З цієї причини пунктом 3 передбачено, що Конвенція не призначена для регулювання сексуальних дій за обоюстороннім згодою».

---

27 Т. Кроун. «Типологія правопорушень у сфері дитячої порнографії в Інтернеті». Австралійський інститут кримінології, Канберра, Австралія, 2004 рік.

згодою між неповнолітніми, навіть якщо вони не досягли передбаченого внутрішнім законодавством віку для сексуальних дій» . Проте це не слід тлумачити як заклик до декриміналізації будь-якої сексуальної поведінки між дітьми, оскільки сексуальні дії, які мають чіткий примусовий, непогоджений характер, повинні залишатися забороненими кримінальним законодавством.

У цьому аспекті важливо, щоб законодавство та його тлумачення проводили межу між віком, примусом та вразливістю. Застосування примусу, сили або погроз має призводити до кримінального переслідування за будь-які сексуальні стосунки з дитиною, незалежно від того, вчинені вони дорослим чи дитиною віком понад мінімальний вік настання кримінальної відповідальності (MACR).

Кримінальним кодексом України передбачено кримінальну відповідальність за всі випадки статевих стосунків з дитиною, в яких використовується примус, сила чи погроза, незалежно від віку винного, за умови, що він досяг мінімального віку кримінальної відповідальності. Крім того, неповнолітній вік потерпілого робить злочин обтяжуючим²⁹. Застосування примусу не має значення, якщо жертва молодша 14 років, тому будь-які контактні статеві дії щодо дитини віком до 14 років автоматично переслідуються, незалежно від згоди жертви³⁰.

Два злочини в Кримінальному кодексі включають вік потерпілого як елемент злочину. Зокрема, згідно зі ст. 155 (Вчинення дій статевого характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку) заборонено вчинення повнолітньою особою будь-яких дій сексуального характеру, пов'язаних із проникненням у тіло дитини, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Дане положення фактично встановлює виняток для близьких за віком осіб, оскільки статеві стосунки за згодою між двома дітьми, один із яких молодший 16 років, не будуть криміналізовані. Однак ст. 156 (Розбещення неповнолітніх) криміналізує будь-які «розпусні» дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, незалежно від віку винної особи, проте не містить визначення поняття «розпусні дії». Ця неясність залишає простір для довільного застосування закону для кримінального переслідування статевих відносин між дітьми.

Два злочини в Кримінальному кодексі включають вік потерпілого як елемент злочину. Зокрема, згідно зі ст. 155 (Вчинення дій статевого характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку) заборонено вчинення повнолітньою особою будь-яких дій сексуального характеру, пов'язаних із проникненням у тіло дитини, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Дане положення фактично встановлює виняток для близьких за віком осіб, оскільки статеві стосунки за згодою між двома дітьми, один із яких молодший 16 років, не будуть криміналізовані. Однак ст. 156 (Розбещення неповнолітніх) криміналізує будь-які «розпусні» дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, незалежно від віку винної особи, проте не містить визначення поняття «розпусні дії». Ця неясність залишає простір для довільного застосування закону для кримінального переслідування статевих відносин між дітьми.

---

28 Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, п. 129.

29 Кримінальний Кодекс України, ст. 152(3), 153(3).

30 Те саме джерело, ст. 153(4), 153(4).

В аспекті вразливості також важливо розуміти, що вроджена вразливість може бути результатом розумової, інтелектуальної або фізичної неповноцінності чи ситуації залежності. Вразливість може також зумовлюватися характером стосунків між дитиною і старшою особою. У пояснювальній доповіді до Лансаротської конвенції зазначається, що «[д]іти, які перебувають у певних стосунках, повинні бути захищені, навіть якщо вони вже досягли законного віку для сексуальних дій, а інша сторона не застосовує примус, силу чи погрози. Це ситуації, коли друга сторона зловживає довірою дитини, що випливає з природної, соціальної або релігійної влади, яка дозволяє контролювати, карати або винагороджувати дитину емоційно, економічно або навіть фізично. Такі довірчі стосунки зазвичай існують між дитиною та її батьками, членами сім'ї, патронатними або прийомними батьками, але вони також можуть існувати з особами, які:

- виконують батьківські або опікунські функції; або
- навчають дитину; або
- надають емоційну, пастирську, терапевтичну або медичну допомогу; або
- наймають дитину на роботу або здійснюють фінансовий контроль над нею; або
- в інший спосіб контролюють дитину»³¹.

Винятки для осіб, близьких за віком, забезпечують прийнятне законодавче вирішення проблеми недопущення криміналізації сексуальних дій однолітків за обопільною згодою.

Приклад передової практики: винятки для осіб, близьких за віком (Фінляндія)

Сексуальні стосунки з особою віком до 16 років є кримінальним злочином. Проте виняток робиться для осіб, близьких за віком і ступенем розумової та фізичної зрілості.

Примітка: якщо кривдник де-факто виконує батьківські або опікунські обов'язки щодо жертви, сексуальні стосунки між ними караються відповідно до кримінального законодавства, навіть якщо жертва досягла віку згоди (16 років), але їй ще немає 18 років.

Проте слід зазначити, що ранній початок сексуальної активності у дітей корелюється як із попередніми, так і з майбутніми негараздами. Діти, які починають вступати в сексуальні стосунки в ранньому віці, також особливо вразливі до кримінальної віктимізації, до сексуальної експлуатації та зловживань. З огляду на ці обставини, хоча участь у консенсуальних сексуальних діях не має криміналізуватися, в багатьох випадках дитина потребує направлення до відповідних служб підтримки.

Діти, які зазнають ризику сексуальної експлуатації та насильства, зазвичай мають складний спектр потреб. Це вимагає міждисциплінарного, міжвідомчого підходу за участю служб захисту дітей, медичних працівників, освітніх установ, соціальних служб, служб консультування з питань залежності, служб охорони психічного здоров'я тощо.

3.4. Особливості виявлення та кваліфікації сексуального домагання дитини (грумінгу)

Стаття 156-1 КК України встановлює відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей, тобто за «грумінг» – налагодження довірливих стосунків із дитиною (зокрема в Інтернеті) з метою сексуального насильства над нею.

Зазначена норма частково відтворює ст. 23 Лансаротської конвенції, відповідно до якої кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації умисної пропозиції, зробленої дорослою людиною за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, про зустріч із дитиною, яка не досягла віку, передбаченого п. 2 ст. 18 цієї Конвенції, для скоєння проти неї одного з правопорушень, передбачених пп. «а» п. 1 ст. 18 або пп. «а» п. 1 ст. 20 цієї Конвенції, якщо після цієї пропозиції відбулись істотні дії, що призвели до такої зустрічі.

Згідно з ч. 1 ст. 156-1 КК України встановлюється відповідальність за пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася. Пропозиція такої зустрічі може бути поєднана з умовлянням, зі спонуканням дитини до співчуття (до потенційного кривдника, до його домашніх тварин тощо), з обіцянками подарунків дитині, запрошеннями до кінотеатру, закладів дитячого харчування тощо.

Примітка 1 цитованої статті визначає, що під зустріччю слід розуміти, зокрема зустріч, проведення якої передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР інформаційно-телекомунікаційна система – це сукупність інформаційних та телекомунікаційних систем, які в процесі обробки інформації діють як єдине ціле.

Розкриваючи зміст дій сексуального характеру або розпусних дій, доцільно звернутися до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» № 5 від 30 серпня 2008 року, де зазначено, що розпусні дії повинні мати сексуальний характер і можуть бути у вигляді фізичних дій або інтелектуального розбещення. Такі дії спрямовані на задоволення винною особою статевої пристрасті або на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту.

Під фізичними розпусними діями слід розуміти оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження, навчання статевим збоченням, імітація статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, вчинення статевих зносин, акту онанізму у присутності потерпілої особи тощо. Інтелектуальними розпусними діями є, зокрема ознайомлення потерпілої особи із порнографічними зображеннями, відеофільмами, цинічні розмови з нею на сексуальні теми тощо.

Розпусні дії можуть бути вчинені особою чоловічої статі щодо особи жіночої статі і навпаки, а також між особами однієї статі, але в усіх випадках потерпілою є особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку (п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5).

Ознаками, що можуть свідчити про грумінг в поведінці кривдника, є наступні: надмірна зацікавленість дитиною; часте ініціювання або підлаштування можливості побути наодинці з дитиною (чи з кількома дітьми); зкленість на дитині; надання дитині особливі привілеї (наприклад, намагання їздити з дитиною на тренування тощо); дружба з сім'єю та виявлення більшого інтересу до налаштування стосунків з дитиною, ніж із дорослими; виявлення фаворитизму до однієї дитини в сім'ї; пошук можливості зробити дитині подарунки; демонстрування вікової та ґендерної переваги³².

Ознаками того, що дитина зазнала грумінгу, можуть бути: наявність незрозумілих подарунків, зокрема нових іграшок чи одягу; відмова говорити про те, звідки взяли подарунки; отримання великої кількості повідомлень від тих, з ким вона знайома лише онлайн; велика кількість розмов про конкретного дорослого чи старшу дитину або бажання проводити з ними багато часу; висловлення бажання самостійно піти на зустріч із конкретною дорослою чи старшою людиною; небажання говорити про те, що вони робили з дорослою людиною; раптове небажання розповідати про свій день або питати вашої поради; проведення більшого часу наодинці у своїй кімнаті³³.

Особливу увагу слід звернути на те, що метою злочину є вчинення стосовно особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій. Злочин є завершеним з моменту, коли після пропозиції була вчинена принаймні одна дія, спрямована на те, щоб така зустріч відбулася.

Досить часто дії, спрямовані на встановлення контакту з дитиною, стають передумовою вчинення тяжких злочинів, відповідальність за які, зокрема передбачена ст. 152, 153, 154, 155, 156 КК України. Саме тому під час досудового розслідування слід детально дослідити, яким чином кривдник встановив контакт із дитиною, оскільки такі дії можуть становити окремий склад злочину.

Не слід також залишати поза увагою й окремі документи Лансаротського комітету, які допоможуть зрозуміти сутність нового національного законодавства. Так, у п. 17 Висновку Комітету щодо ст. 23 Лансаротської конвенції «Домагання дітей для сексуальних цілей за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (грумінг)» 2015 року вказано, що домагання дітей за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій не обов'язково призводить до особистої зустрічі. Така діяльність може

---

32 Understanding Sexual Grooming in Child Abuse Cases by Daniel Pollack and Andrea MacIver (November 01, 2015). // https://www.americanbar.org/groups/public_interest/child_law/resources/child_law_practiceonline/child_law_practice/vol-34/november-2015/understanding-sexual-grooming-in-child-abuse-cases/.

33 Grooming: recognising the signs // <https://raisingchildren.net.au/school-age/safety/online-safety/grooming-signs#:~:text=Signs%20of%20grooming%20in%20children%20aged%200%2D11%20years,-Many%20of%20the&text=has%20unexplained%20gifts%20like%20new,lot%20of%20time%20with%20them>

залишатися в Інтернеті і тим не менш завдати серйозної шкоди дитині. Сексуальні злочини, які навмисно вчиняються під час онлайн-зустрічі за допомогою комунікаційних технологій, часто пов'язані з виготовленням, володінням та передачею дитячої порнографії³⁴.

Ч. 2 ст. 156-1 КК України встановлює відповідальність за пропозицію про зустріч, зроблену повнолітньою особою, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, неповнолітній особі з метою втягнення її у виготовлення дитячої порнографії, якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася. Примітка 2 до наведеної статті визначає, що під дитячою порнографією в цій статті та в ст. 301-1 КК України слід розуміти зображення в будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, в реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях. Аналогічне визначення дитячої порнографії надане в Законі України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року № 1296-IV.

---

34 Висновок Комітету щодо ст. 23 Лансаротської конвенції «Домагання дітей для сексуальних цілей за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (грумінг)» 2015 року // <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168064de98>.

4. ОСНОВНІ КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ

4.1. Найкращі інтереси дитини

Принцип найкращих інтересів дитини впливає зі ст. 3(1) CRC, якою «дитині дається право на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися й бралися до уваги першочергово в усіх діях або рішеннях, які її стосуються, як у суспільній, так і в приватній сферах»³⁵. Комітет ООН з прав дитини роз'яснює, що «концепція найкращих інтересів дитини спрямована на забезпечення як повного та ефективного здійснення всіх прав, визнаних у Конвенції, так і цілісного розвитку дитини»³⁶, підкреслюючи її природу як «динамічну концепцію, що вимагає оцінки, яка відповідає конкретному контексту»³⁷.

Це означає, що **працівники системи правосуддя, а також інші зацікавлені сторони, які беруть участь у виявленні, припиненні, розслідуванні та судовому переслідуванні випадків насильства щодо дітей, включно з CSA, повинні ретельно оцінювати наслідки своїх дій та рішень щодо постраждалої дитини або дитини-свідка й адаптувати їх до найкращих інтересів дитини. Ці групи практичних фахівців також повинні володіти відповідними знаннями та навичками, щоб мати можливість на практиці застосовувати принцип найкращих інтересів дитини (див. також п. 6. Нарощування потенціалу практичних фахівців).**

4.2. Роль та відповідальність держави

Основна роль та відповідальність держави за дотримання прав дітей визначається як міжнародними зобов'язаннями, взятими Україною, так і положеннями Конституції України (ст. 52).

Ст. 19 Конвенції ООН про права дитини (далі КПД)³⁸ містить положення про обов'язок держави в сфері захисту дитини від усіх форм насильства.

У цьому аспекті Комітет ООН з прав дитини підкреслив, що згадування Держав-учасниць у ст. 19 КПД **пов'язано з обов'язками Держав-учасниць нести свою відповідальність стосовно дітей не лише на національному рівні, але також на провінційному та муніципальному рівнях.**

---

35 Комітет ООН з прав дитини, загальний коментар № 14 (2013 рік) про право дитини на першочергове врахування її інтересів (ст. 3, п. 1), CRC/C/GC/14 (2013), п. 1.

36 Те саме джерело, п. 3.

37 Те саме джерело, п. 1.

38 Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікована Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91.

До цих особливих обов'язків належать:

- докладання належних зусиль та обов'язок попереджати насильство або порушення прав людини;
- захист дітей-жертв та свідків від порушень прав людини;
- проведення розслідування та покарання винних;
- забезпечення доступу до відшкодування в разі порушення прав людини;
- надання підтримки та допомоги батькам та іншим опікунам;
- забезпечення для всіх осіб, які в ході своєї роботи несуть відповідальність за попередження насильства, захист від нього та реагування на нього, зокрема і в рамках системи правосуддя, можливості займатися питаннями потреб дітей та дотриманням їхніх прав³⁹.

Ст. 34 КПД передбачає обов'язок держави захищати дітей від сексуального насильства безпосередньо. Також 2000 року Факультативний протокол до КПД із питань торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії посилив правовий захист дітей від сексуального насильства, присвятивши цілий правовий інструмент запобіганню та захисту від цих злочинів.

Держави повинні розробляти заходи та програми, які спираються на перевірені дані та визначаються високими інтересами дітей, щоб виявляти фактори, котрі породжують насильство, та ефективно реагувати на всі його прояви⁴⁰.

Ключова роль держави проявляється в її можливостях і обов'язку запроваджувати: законодавчі, судові, адміністративні, соціальні та освітні заходи; забезпечувати основу, де можна було б створити координуючу структуру для викорінення сексуального насильства тощо.

Від діяльності органів досудового розслідування на національному рівні залежить виконання державою свого обов'язку в сфері запобігання сексуальному насильству щодо дітей.

Це досить переконливо можна продемонструвати на підході Європейського Суду з прав людини (далі ЄСПЛ), практика якого є джерелом права в Україні⁴¹ і може стати орієнтиром як для органів досудового розслідування, так і для держави взагалі.

Справа «Зе проти Болгарії» (*Z v. Bulgaria*)⁴² відображає досить поширену ситуацію при розслідуванні сексуального насильства щодо дітей і свідчить про системну проблему в неефективності розслідування компетентними органами, що в результаті призвело до порушення прав дитини та до відповідальності держави.

---

39 Зауваження загального порядку № 13 (2011 рік) «Право дитини на свободу від усіх форм насильства».

40 Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства.

41 Див. для прикладу ст. 9 Конституції України // Офіційний вісник України (офіційне видання) від 01 жовтня 2010 року, / № 72/1 Спеціальний випуск/, стор. 15, ст. 2598; Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 30, ст. 260.

42 «Зе проти Болгарії» (*Z v. Bulgaria*), заява № 39257/1771.

Держава має позитивний обов'язок запровадити кримінально-правові норми, що ефективно забезпечують покарання за сексуальне насильство, а також застосовувати їх на практиці, вдаючись до ефективного розслідування та судового переслідування в таких випадках⁴³, що вимагає від відповідних компетентних органів розуміння проблем сексуального насильства щодо дітей.

Справа «**Р.Б. проти Естонії**» (**R.B. v. Estonia**)⁴⁴ виділила проблему в тому, що держава на законодавчому рівні не визначила відмінностей між допитом дитини та дорослої особи, а практика «жорсткого формалізму» застосування законодавства не змогла усунути відповідний недолік, що призвело до порушення прав дитини.

Роль держави та її відповідальність були визначені одним із керівних принципів при документуванні порушень прав дитини, пов'язаних із сексуальним насильством.

Даний принцип тісно пов'язаний з діяльністю органів досудового розслідування, які відіграють важливу роль при розслідуванні сексуального насильства і є цільовою аудиторією запропонованих керівних принципів (див. п. 1.2. Розділу 1).

Розуміння даного принципу у взаємозв'язку з іншими принципами повинно сприяти органам досудового розслідування в розумінні правової природи порушення прав дитини, пов'язаного з сексуальним насильством, щоб за допомогою міжнародних стандартів і запропонованих рекомендацій подолати прогалини державного регулювання, зменшивши відповідальність держави.

Це дуже добре видно на прикладі конкретної справи, в якій обізнаність у правовій природі сексуального насильства та в особливостях захисту прав дитини допомогли покласти в основу практики застосування законодавства міжнародні стандарти та базові принципи, які є більш пристосованими до захисту прав дитини, ніж національне законодавство, що сприяло уникненню порушень прав дитини і відповідальності держави в подальшому⁴⁵.

Від держави та її органів залежить:

- що розслідування в разі застосування насильства, про яке повідомила дитина, будь-який її представник або третя сторона, має бути проведено кваліфікованими професіоналами, які отримали рольову та комплексну підготовку, із застосуванням підходу, що враховує права дитини та особливості дітей;
- що проведення серйозного розслідування, яке враховує особливості дітей, допоможе забезпечити належне виявлення вчиненого та знайти докази для проведення адміністративних, цивільних (пов'язаних із захистом дітей) та кримінальних процедур;
- що особлива обережність під час розслідування допоможе уникнути додаткової шкоди для дитини, пов'язаної з його проведенням.

З цієї метою всі сторони, що беруть участь у розслідуванні, зобов'язані з'ясувати думку дитини та врахувати її належним чином⁴⁶.

---

43 Див. для прикладу п. 153 Рішення ЄСПЛ по справі «М.С. проти Болгарії» (M.C v. Bulgaria), заява № 39272/98.

44 «Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia), заява № 2597/16.

45 Постанова Верховного Суду від 4 березня 2020 року по справі № 332/2216/17 (провадження № 51- 3416 км 19).

46 Зауваження загального порядку № 13 (2011 рік) «Право дитини на свободу від всіх форм насильства» //.

4.3. Співвідношення права підозрюваного/обвинуваченого на справедливий суд та прав потерпілого від сексуального насильства

Досить поширеною є хибна думка про те, що захист прав потерпілого може звужувати права **підозрюваного/обвинуваченого**. З іншого боку, зосередження уваги на правах **підозрюваного/обвинуваченого** може призвести до обмеження прав потерпілого, наслідком чого є проведення неефективного розслідування випадків сексуального насильства. Права людини для обох сторін мають бути збалансовані та задоволені.

Не випадково в Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства⁴⁷ закріплений підхід про те, що кожна Сторона забезпечує унеможливлення обмеження заходами, які застосовуються відповідно до визначеної глави Конвенції, прав на захист і вимог стосовно справедливого та неупередженого судового розгляду відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи Державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, орієнтують на те, що процесуальні норми, спрямовані на захист свідків і осіб, які співпрацюють з правосуддям, мають забезпечувати збереження необхідного в демократичному суспільстві балансу між профілактикою злочинності, потребами потерпілих і свідків і гарантіями права на справедливий судовий розгляд⁴⁸.

В інших Рекомендаціях Комітет міністрів Ради Європи наголошує на необхідності домагатися захисту прав та інтересів дітей та неповнолітніх у ході процесу, поважаючи при цьому права обвинувачених. Також потрібно забезпечувати особливі умови під час слухань із дітьми, які були постраждалими або свідками сексуальної експлуатації, щоб знизити травматичні впливи таких слухань та підвищити достовірність їхніх заяв, поважаючи при цьому їхню гідність⁴⁹.

Звертаючись до загальних принципів у сфері прав людини, можна побачити, що зміст права на справедливий суд охоплює гарантії саме для обвинуваченого⁵⁰.

Інші учасники судового розгляду (потерпілі, свідки тощо) не мають права подачі скарги за ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий суд⁵¹.

Проте гарантії прав потерпілого, особливо дитини-жертви сексуального насильства, можуть охоплюватися такими фундаментальними правами, як право на життя, заборона катування, право на приватне та сімейне життя тощо. Вони можуть бути пов'язані з необхідністю та ефективністю розслідування сексуального насильства, створення відповідної законодавчої бази та дієвого притягнення до відповідальності винних.

---

47 п. 4 ст. 30 Конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, ратифікована з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.

48 Детальніше див. Рекомендації Rec (2005 рік) 9 Комітету міністрів Ради Європи Державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям.

49 Рекомендація № R(91)11 Комітету міністрів Ради Європи Державам-членам щодо протидії експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми та неповнолітніми.

50 Див. ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73; ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Голос України (офіційне видання) - 2001, № 3.

51 Див. для прикладу Рішення ЄСПЛ по справі «Міхова проти Італії» (Mihova v. Italy), заява № 25000/07.

Співвідношення прав **підозрюваного**/обвинуваченого та прав потерпілого в справах щодо сексуального насильства досить чітко виявляються при балансуванні між правом на справедливий суд у змагальній системі та захистом неповнолітнього потерпілого (свідка) від повторної віктимізації, що неодноразово було предметом розгляду як у міжнародних установах із захисту прав людини, так і в національних судових органах різних держав⁵².

Дбаючи про обопільне гарантування прав потерпілого та **підозрюваного**/обвинуваченого, ЄСПЛ обґрунтовано підкреслив, що провадження часто сприймається потерпілим як випробування, зокрема, коли останній зустрічається з підсудним. Такі особливості є ще помітнішими в справі щодо неповнолітніх. Під час оцінки питання про те, чи отримав обвинувачений в такому провадженні справедливий судовий розгляд, слід враховувати право на повагу до приватного життя жертви. Тому Суд визнає, що в кримінальному провадженні щодо сексуального насильства можуть бути вжиті певні заходи з метою захисту потерпілої людини за умови, що такі заходи можна узгодити з адекватним та ефективним здійсненням прав захисту. Щоб забезпечити право на захист, від судових органів можуть вимагати вжиття заходів, які врівноважують недоліки, з котрими стикається захист. Так, неможливість поставити запитання обвинуваченим при судовому розгляді не завжди може спричинити порушення права на справедливий суд⁵³.

В Україні дотримання зазначеного принципу може бути забезпечене шляхом застосування ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України щодо допиту дитини під час досудового розслідування слідчим суддею, метою якого є уникнення повторного допиту при судовому розгляді. Даний підхід набуває широкого застосування на практиці і створює умови щодо захисту прав дитини⁵⁴.

Також дієвим буде підхід із використанням методики «Зелена кімната» та запровадженням моделі «Барнахус», які зосереджені на захисті прав потерпілого або свідка сексуального насильства і водночас не оминають гарантій для сторони захисту⁵⁵.

Таким чином, захист прав жертви (свідка) сексуального насильства не тягне автоматично порушення права обвинуваченого на захист і допускається як на рівні міжнародних стандартів, так і національного правового регулювання.

---

52 Див. для прикладу «Меріленд проти Крейга» 497 U.S. 836 (1990); «Уайт проти Іллінойсу» 116 L 2d 848 (1992).

53 Пп. 47-54 Рішення ЄСПЛ по справі «С.Н. проти Швеції» (S.N. v. Sweden), заява № 34209/96 //

54 Див. для прикладу Постанова Верховного Суду від 4 березня 2020 року по справі № 332/2216/17 (провадження № 51- 3416 км 19); Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2021 року по справі № 369/1044/19 (провадження № 51-2732 км 21).

55 Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. – Київ, 2021. – 48 с.; Модель «Барнахус»: Загальна характеристика і впровадження в Україні. Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. Довідкове видання. Серія матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. – 47 с.

4.4. Своєчасність

У справах щодо сексуального насильства стосовно дітей **принцип своєчасності** посідає одне з ключових практичних значень, оскільки несвоєчасно ухвалене рішення може призвести до втрат відповідного ресурсу (інформації, свідчень, іншої доказової бази тощо), негативно вплинути на дотримання прав дитини жертви (свідка) сексуального насильства.

Окремі елементи та зміст даного принципу прослідковуються в численних джерелах міжнародного права різної сили.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства⁵⁶ вимагає забезпечувати пріоритетне розслідування та кримінальне провадження у справах щодо сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей, а також проведення їх без будь-яких необґрунтованих затримок (ч. 3 ст. 30).

Ст. 7 Європейської конвенції про здійснення прав дітей⁵⁷ закріплює обов'язок діяти швидко, який означає, що під час розгляду справ, які стосуються дитини, судовий орган діє швидко для уникнення будь-яких невинуватених зволікань, а швидке виконання ухвалених рішень повинно бути забезпечене відповідною процедурою. У термінових випадках судовий орган за необхідності має повноваження приймати рішення, які підлягають негайному виконанню.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, орієнтують на уникнення невинуватених затримок, наголошують, що під час усіх розглядів за участю дітей принцип актуальності повинен застосовуватися для забезпечення якнайшвидшого реагування та захисту прав та інтересів дитини при дотриманні верховенства права. Слід мати на увазі, що діти по-різному сприймають час, на відміну від дорослих, і фактор часу дуже важливий для них⁵⁸.

Вимога оперативності та невідкладності втручання також є невід'ємною складовою зобов'язання провести ефективне розслідування. У зв'язку з цим ЄСПЛ у багатьох справах визнав суттєвою вимогою негайне відкриття та проведення розслідувань. Незалежно від остаточного результату провадження механізми захисту, передбачені національним законодавством, мають діяти на практиці впродовж розумного часу, щоб завершити розгляд по суті конкретних заяв, поданих до органів влади⁵⁹.

На національному рівні ст. 28 Кримінального процесуального кодексу України зазначає, що кримінальне провадження щодо кримінального правопорушення, вчиненого стосовно малолітньої або неповнолітньої особи, має бути здійснено невідкладно та розглянуто в суді першочергово.

---

56 Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, ратифікована з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.

57 Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, ратифікована з заявою Законом № 69-V (69-16) від 03.08.2006, ВВР, 2006, № 41, ст. 354.

58 Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року, і пояснювальна записка до них.

59 Див. для прикладу п. 64 рішення ЄСПЛ «В проти Словенії» (W. v. Slovenia), заява № 24125/06 //Л; пункт 47 рішення ЄСПЛ «С.З. проти Болгарії» (S.Z. v. Bulgaria), заява № 29263/12; пункт 188 рішення ЄСПЛ «В.Ц. проти Італії» (V.C. v. Italy), заява № 54227/14.

Таким чином, принцип своєчасності охоплює багато аспектів у питанні документування порушень прав дитини, пов'язаних із сексуальним насильством, включаючи судовий розгляд таких порушень у широкому його розумінні (від початку досудового розслідування до виконання судового рішення).

При цьому кримінальне розслідування має бути розпочато якнайшвидше, оскільки від цього залежить збір доказів, який часто можливий лише одразу після інциденту.

Брак оперативності на початку розслідування може вплинути на права всіх учасників кримінального провадження, що вимагає достатнього планування, ресурсів, підготовки персоналу тощо.

4.5. Безпека та конфіденційність

Керівні принципи ООН щодо відправлення правосуддя в справах за участю постраждалих дітей і дітей-свідків злочину містять таку вимогу: «[я]кщо безпека постраждалої дитини або дитини-свідка може бути поставлена під загрозу, мають вживатися відповідні заходи [...], що передбачають повідомлення відповідних органів влади про ці ризики безпеки й захист дитини від такого ризику до, під час і після процесу відправлення правосуддя»⁶⁰. Ця вимога перегукується з керівним принципом 11 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, в якому нагадується, що «в усіх судових і позасудових розглядах або інших втручаннях діти мають бути захищені від шкоди, зокрема від залякування, репресій та повторної віктимізації».

На практиці це призводить до необхідності дотримання низки вимог, які стосуються законодавства, правил і процедур, а також практичних заходів. По-перше, всі лікарі-практики, які контактують з дітьми або приймають рішення стосовно них, під час виконання своїх офіційних обов'язків повинні пройти належну перевірку, щоб запобігти доступу до дітей з боку осіб, які потенційно можуть становити для них небезпеку. Враховуючи багатодисциплінарний характер кримінального правосуддя, вимога перевірки має поширюватися на соціальних працівників, психологів-посередників під час проведення допитів дітей, медичних експертів та інших осіб, які контактують із постраждалими дітьми й дітьми-свідками злочинів. Оскільки чинне українське законодавство та нормативно-правові акти не передбачають подібних вимог, рекомендовано, щоб відповідні особи, котрі приймають рішення, розглянули пріоритетність їхнього запровадження, можливо, через регулятивні та саморегулюючі дії (наприклад, професійними асоціаціями психологів тощо).

По-друге, всі фахівці-практики, які безпосередньо працюють із дітьми, повинні мати основні навички, пов'язані з безпекою, зокрема навички розпізнавання й запобігання залякуванню, погрозам і заподіяння шкоди постраждалим дітям і дітям-свідкам, а також навички спілкування з дітьми. Такі фахівці-практики також повинні взяти на себе офіційне зобов'язання повідомляти відповідний орган влади про свої підозри щодо заподіяння шкоди дитині. Мають бути розроблені протоколи, якими встановлюється процедура повідомлення, планування безпеки й можливі направлення. Планування безпеки, зокрема має бути законодавчо закріплене на всіх етапах ланцюжка відправлення кримінального правосуддя й підтримуватися чіткими СОП/ іншими

---

⁶⁰ Керівні принципи ООН щодо відправлення правосуддя в справах за участю постраждалих дітей і дітей-свідків злочину, глава XII «Право на безпеку», п. 32.

оперативними керівними вказівками. У цьому аспекті слід відзначити створення Україною Служби судової охорони як потенційного джерела відповідних знань на стадії судового розгляду. Наступним кроком бажано було б створити всеосяжну наскрізну службу постраждалих і свідків у всьому ланцюжку кримінального правосуддя.

По-третє, найкращі інтереси дитини (див. також Розділ 4.1. *Найкращі інтереси дитини*) мають враховуватися першочергово під час ухвалення рішень про застосування заходів щодо забезпечення з'явлення обвинуваченого в суді в справах про злочини щодо дітей або залучення дітей як свідків. Ризики для постраждалої дитини та/чи дитини-свідка повинні ретельно оцінюватися, а заходи щодо забезпечення з'явлення обвинуваченого в суді мають відповідати рівню ризику – аж до утримання під вартою до суду. У випадку, якщо обвинувачений звільняється з-під варти до судового розгляду, законний опікун дитини (і дитина у спосіб, що відповідає ступеню її розвитку) повинні бути повідомлені про цей факт.

4.6. Участь дитини в ухваленні рішень, що її стосуються

Ст. 12 CRC передбачає право дітей вільно висловлювати свою думку з усіх питань, що їх стосуються. Комітет ООН з прав дитини роз'яснює, що **право всіх дітей бути почутими та сприйнятими всерйоз становить одну з основоположних цінностей Конвенції**⁶¹ поряд із принципом найкращих інтересів дитини. Ця точка зору перегукується з Керівними принципами Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, де підкреслюється, що «[п]раво всіх дітей на отримання інформації про свої права, на отримання належних способів доступу до правосуддя і на консультації та заслуховування в ході розглядів, які їх стосуються, слід поважати. Це передбачає, зокрема приділення належної уваги точці зору дітей з урахуванням ступеня їхньої зрілості та будь-яких труднощів у спілкуванні, з якими вони можуть стикнутися, що робить таку участь значущою»⁶².

Далі Комітет ООН зазначає, що «[ц]е право накладає на Держави-учасниці чітке юридичне зобов'язання визнавати це право та забезпечувати його здійснення, прислухаючись до думки дитини й надаючи їй належного значення»⁶³, підкреслюючи, що «дитина має права, які впливають на її життя, а не лише права, що впливають з її вразливості (захисту) чи залежності від дорослих (забезпечення)»⁶⁴.

Особливе значення для системи правосуддя має тлумачення права на вільне висловлення думок. Комітет тлумачить термін «вільно» як можливість дитини «висловлювати свої погляди без тиску й [обирати], чи хоче вона здійснювати своє право бути вислуханою»⁶⁵. У контексті кримінального судочинства це означає, що дитину не можна змусити давати свідчення. Комітет також підкреслює, що «дитину **не слід допитувати частіше, ніж це необхідно, зокрема, коли досліджуються події завдання шкоди.** «Вислуховування» дитини — це складний процес, який може травматично на неї вплинути»⁶⁶.

Важливо відзначити, що, хоча право дитини бути вислуханою передбачає як безпосередню участь, так і участь через представника або відповідний орган, Комітет рекомендує, щоб «дитина по можливості отримувала змогу бути безпосередньо вислуханою в ході будь-якого розгляду»⁶⁷.

---

61 Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 12 (2009 рік) щодо права дитини бути вислуханою, CRC/C/GC/12, п. 2.

62 Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, III. Основоположні принципи, 1-А.

63 Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 12 (2009 рік), п. 15.

64 Те саме джерело, п. 18.

65 Те саме джерело, п. 22.

66 Те саме джерело, п. 24.

67 Те саме джерело, п. 35.

У тих випадках, коли участь здійснюється через представника, «[п]редставником може бути один із батьків (батьки), адвокат або інша особа (зокрема соціальний працівник)»⁶⁸. Водночас Комітет підкреслює, що «в багатьох справах (цивільних, кримінальних або адміністративних) існує ризик конфлікту інтересів дитини та інтересів її найочевиднішого представника (одного з батьків (батьків)). **Якщо вислуховування дитини відбувається через представника, вкрай важливо, щоб представник правильно передав думку дитини особі, яка ухвалює рішення.** Обраний спосіб визначає дитина (або, за потреби, відповідний орган влади) відповідно до її конкретної ситуації»⁶⁹. Комітет також підкреслює критичну важливість етичних засад участі за сприяння представника, зазначаючи, що «[п]редставник повинен усвідомлювати, що він представляє виключно інтереси дитини, а не інтереси інших осіб (одного з батьків (батьків)), установ або органів (наприклад, притулку, адміністрації або громадськості). Мають бути розроблені етичні кодекси для представників, які призначаються для передачі точки зору дитини»⁷⁰.

Хоча кожна дитина має право бути вислуханою та сприйнятою серйозно, це право створює зобов'язання не погоджуватися з поглядами дитини, а лише надавати їм належного значення. Очевидно, що врахування поглядів дитини має позитивно корелюватися зі здатністю дитини формувати погляди в розумний і незалежний спосіб. У зв'язку з цим Комітет підкреслює важливість індивідуальної оцінки здібностей дитини та роз'яснює, що «[я]кщо дитина здатна формувати свої власні погляди в розумний і незалежний спосіб, особа, яка приймає рішення, повинна враховувати думки дитини як важливий фактор під час врегулювання питання. Необхідно розробити правила належної практики оцінювання здібностей дитини»⁷¹.

Значуща участь неможлива без доступу до інформації. Зміст і обсяг права на доступ до інформації роз'яснюються в Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, де зазначається, що «[п]ісля їхнього першого звернення до системи правосуддя або інших компетентних органів [...] і впродовж усього цього процесу діти та їхні батьки повинні оперативнo та в належний спосіб повідомлятися, зокрема про:

- a. їхні права [...];
- b. відповідну систему та процедури [...];
- c. наявні механізми підтримки дитини під час участі в судових або позасудових процедурах;
- d. доречність і можливі наслідки конкретного судового або позасудового розгляду;
- e. звинувачення або подальші заходи, вжиті в зв'язку з їхньою скаргою (у відповідних випадках);
- f. час і місце судового розгляду та інших відповідних подій [...];
- g. доступність заходів захисту;
- h. наявні механізми перегляду рішень, що стосуються інтересів дитини;
- i. наявні можливості отримання відшкодування від правопорушника або від держави [...];
- j. наявність служб [...] або організацій, які можуть надавати підтримку [...];
- k. будь-які спеціальні заходи, доступні для максимально можливого захисту їхніх найкращих інтересів»⁷².

У керівних принципах також наголошується, що «інформація та рекомендації повинні надаватися дітям відповідно до їхнього віку й ступеня зрілості, зрозумілою їм мовою, з урахуванням гендерних і культурних особливостей»⁷³.

---

68 Те саме джерело, п. 36.

69 Те саме джерело.

70 Те саме джерело, п. 37.

71 Те саме джерело, п. 44(с).

72 Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, IV. Правосуддя, дружнє до дітей, до, під час і після судового розгляду, А-1-1.

73 Те саме джерело, А-1-2.

5.1. Початок досудового розслідування. Особливості виявлення окремих видів сексуального насильства

Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування, а дізнавач – керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівником органу досудового розслідування.

Ч. 2 ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III визначає, що діти мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їхніх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення.

Згідно з п. 4 Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема дітей, які постраждали від жорстокого поводження (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 585), виявлення дитини, котра перебуває в складних життєвих обставинах, здійснюється шляхом:

- самозвернення дитини (в усній та (або) письмовій формі, зокрема із застосуванням засобів електронної комунікації, зокрема щодо порушення її прав і свобод, жорстокого поводження, домашнього насильства) до будь-якого суб'єкта;
- звернення та надсилання повідомлень підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, зокрема з використанням дитячої гарячої телефонної лінії, кол-центрів з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, громадських об'єднань та міжнародних неурядових організацій, фізичних осіб-підприємців та фізичних осіб, які надають соціальні послуги, громадян України, іноземців і осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, в інтересах дитини, що перебуває в складних життєвих обставинах (в усній та (або) письмовій формі, зокрема із застосуванням засобів електронної комунікації) до будь-якого суб'єкта;
- отримання інформації про дитину, що перебуває в складних життєвих обставинах, під час виконання професійних чи службових обов'язків посадовими особами, працівниками суб'єктів.

Механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи в сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, спрямованої на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від насильства, шляхом запобігання насильству, ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності визначається Порядком взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи в сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658).

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджуються Офісом Генерального прокурора за погодженням із Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Національним антикорупційним бюро України, Державним бюро розслідувань, органом Бюро економічної безпеки України (ч. 2 ст. 214 КПК України).

При цьому необхідно зауважити, що відповідно до ч. 1, 2 ст. 216 КПК України досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 – 156-1, 301-1, 301-2 КК України, здійснюють слідчі органи Національної поліції, а кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, – слідчі органи Служби безпеки.

Здійснення досудового розслідування, крім випадків, передбачених цією частиною, до внесення відомостей до Реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду). Для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідно провести наступні дії: 1) відібрати пояснення; 2) провести медичне освідування; 3) отримати висновок спеціаліста та зняти показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- та кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучити знаряддя та засоби вчинення кримінального проступку, речі та документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 214 КПК України).

Згідно з положеннями Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, а також Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII, дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства в будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства.

Наведену вимогу необхідно враховувати на початковому етапі досудового розслідування, оскільки зазначені положення інколи ігноруються, внаслідок чого такі діти в межах досліджуваної категорії проваджень мають виключно статус свідка.

Також важливо дотримуватись вимог Кримінального процесуального кодексу України, що визначають особливості проведення слідчих дій за участю дитини, оскільки їх недотримання може призвести до недопустимості отриманих в процесі таких слідчих дій доказів і, як наслідок, особа, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні зазначених вище злочинів, уникне покарання.

5.2. Збір і збереження доказів. Стратегії та методи розслідування

5.2.1. Види доказів

Збір доказів сексуального насильства має значення для відшукування зразків та документування травм жертв сексуального насильства з подальшим їх використанням у суді.

Ст. 84 КПК вказує, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Частина друга вказаної норми Закону визначає джерелом доказів:

- показання;
- речові докази;
- документи;
- висновки експертів.

Різниця між інформацією та доказами виявляється на стадії кримінального судочинства та при їхньому застосуванні. Докази – це офіційний термін, який позначає інформацію, що є складовою частиною судового процесу в тому розумінні, що її використовують для доведення або ж спростування факту вчинення злочину. Таким чином, інформація є первинним неопрацьованим доказом: всі докази є інформацією, але не вся інформація є доказом⁷⁴.

В теорії кримінального процесу залежно від різних підстав виділяють ряд класифікацій доказів⁷⁵.

Теоретичне та практичне значення класифікації доказів дозволяє працівникам конкретніше уявити коло об'єктів, які можуть мати доказове значення, зрозуміти характерні особливості фактичних даних, визначити їхнє місце в системі доказів за кожною кримінальною справою, щоб цілеспрямованіше здійснювати їхній пошук, вимагати їхнього повного виявлення, дослідження та належного закріплення⁷⁶.

Ми хотіли б звернути увагу на підхід, висловлений Верховним Судом⁷⁷, який визначив види доказів залежно від їхнього змісту, поділивши їх на:

- **прямі**, які безпосередньо вказують на наявність або відсутність конкретної обставини, що входить до предмета доказування;
- **непрямі**, які прямо не вказують на ці обставини, але за їхньою допомогою можна зробити висновок про можливість (або неможливість) існування цих обставин. Останні зазвичай можуть указувати на проміжні факти, які підтверджують предмет доказування в сукупності з іншими доказами.

---

74 Основні стандарти розслідування для співробітників служб оперативного реагування при розслідуванні міжнародних злочинів. Підготовлено міжнародною групою Global Rights Compliance. Київ, 2016. – стор. 9-10.

75 Див. для прикладу Малярова В. О. Питання класифікації доказів у кримінальному провадженні / Малярова В. О. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Випуск 29. Частина 2. Том 3 – стор. 257-260.

76 Юрчишин В. Д. Значення висновку експерта у кримінальному судочинстві України та його місце у системі судових доказів / В. Д. Юрчишин // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2004. – Випуск 14. – стор. 258-264.

77 Постанова Верховного Суду від 03 жовтня 2019 року, справа № 138/3715/16-к (провадження № 51-97 км 19).

Такий поділ доказів і розуміння їхніх видів має значення і для справ, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей, при документуванні яких дуже часто актуальним стає використання непрямих доказів.

Автори Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті всі докази сексуального насильства розділили на чотири групи:

- 1) свідчення свідків;**
- 2) документальні докази;**
- 3) електронні докази;**
- 4) фізичні докази (зокрема судово-медичні докази).**

Хоча докази розділяються на ці чотири різні категорії, між кожним типом доказів існують зв'язки та взаємодія і вони доповнюють чи посилюють один одного. Крім того, залежно від методу збирання та зберігання доказів, інколи може спостерігатися накладання різних категорій одна на одну. Наприклад, свідчення може бути взяте і збережене в формі цифрового відео, або для зберігання та економії місця може бути оцифрований документ⁷⁸.

У справах щодо сексуального насильства, особливо в умовах війни, дуже важливого значення набуває «інформація, отримана з відкритих джерел», які є загально доступними для громадськості (новини, публічні звіти, академічні праці, соціальні мережі, онлайн-відео та засоби обміну зображеннями тощо). У багатьох випадках така інформація може бути прийнятою як доказ, проте можуть існувати питання щодо її надійності, які ставлять під сумнів її доказову силу. Тому перевірка має вирішальне значення, вона завжди має бути першим кроком при роботі з інформацією з відкритих джерел⁷⁹.

У цій площині в нагоді може стати Протокол Берклі – рекомендаційний документ, який 2020 року представили Центр прав людини Університету Берклі в Каліфорнії та Офіс Верховного комісара ООН з прав людини. Він окреслює мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу відкритих джерел і може стати своєрідним орієнтиром для пошуку та використання такого особливого виду доказів.

Хорошим прикладом щодо оцінки відеозапису події злочину, який здійснювався не органом слідства, є справа, що перебувала на розгляді в касаційній інстанції⁸⁰ і в якій Верховний Суд зробив наступний висновок:

Колегія суддів відхилила твердження захисника про те, що відеозапис події злочину є недопустимим доказом. Вказавши, що даний запис виконувався не органами слідства, а свідком у справі і в подальшому був розміщений в мережі Інтернет. На вказаному відеозаписі зафіксовано події, на які вказує потерпіла і які жодним чином не оспоровалися захистом. Так, захистом і обвинуваченими жодного разу ні на досудовому розслідуванні, ні в судовому засіданні не ставилася під сумнів достовірність вказаного запису, його джерело походження, а висновок про винуватість обвинувачених ґрунтується не лише на відомостях, що містяться на відео, а й на інших доказах, які у своїй сукупності дозволяють відтворити цілісну картину подій.

Таким чином, розуміння видів доказів має важливе практичне значення в роботі фахівців із розслідування сексуального насильства стосовно дітей і допомагає у формуванні стратегії збору доказів та розслідуванні, належному поведженні із жертвами (свідками) сексуального насильства, виділяє специфіку описуваної категорії справ та сприяє захисту прав дитини.

Особливості окремих видів доказів у справах, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей, будуть розглянуті в наступних розділах.

---

78 Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. ДРУГЕ ВИДАННЯ: Березень 2017. – стор. 141-144.

79 Те саме джерело.

80 Постанова Верховного Суду від 18 січня 2022 року по справі № 404/2468/17 (провадження № 51-2894 км 21).

5.2.2. Роль висновків судово-медичних експертів у розслідуваннях CSA

Незаперечні судово-медичні висновки щодо CSA присутні лише в невеликій частині всіх випадків CSA⁸¹. Великий обсяг досліджень із цього питання свідчить про те, що судово-медичні експерти доволі рідко роблять остаточні висновки щодо CSA, навіть якщо жорстоке поводження підтверджується зізнанням кривдника⁸². Дослідження, проведене К. Боуен і М. Олдос, підтверджує, що «найімовірнішим фізичним висновком неекстрених медичних оглядів стосовно сексуального насильства є нормальність, що супроводжується неспецифічними відхиленнями»⁸³.

Це пов'язано щонайменше з трьома факторами: а) багато випадків CSA є безконтактними або неінвазивними; б) тривалий характер CSA з ескалацією; с) відносно висока ймовірність несвоєчасного розкриття інформації.

Як уже згадувалося, CSA може бути контактним або безконтактним. Контактне сексуальне насильство може бути проникаючим або непроникаючим, де проникаюче контактне сексуальне насильство передбачає проникнення в піхву або задній прохід частиною тіла або предметом, чи проникнення статевим членом у будь-який отвір тіла, зокрема в рот.

До того ж дуже багато випадків CSA не обмежується лише одним інцидентом. Вони досить тривалі, а інтенсивність та агресивність насильства з часом зазвичай зростає. Те, що починається як сексуальні дотики, може перерости або не перерости в насильство, яке може залишити після себе судово-медичні докази. Проте судово-медичні докази не потрібні для доказування факту злочину. До того ж перешкоджання вчиненню, розслідуванню й переслідуванню в судовому порядку неінвазивного CSA на ранній стадії з метою запобігання подальшому завданню шкоди постраждалій дитині, захисту інших дітей і забезпечення переваги правосуддя відповідає найкращим інтересам дитини та широким суспільним інтересам.

Ймовірність несвоєчасного повідомлення у випадках CSA (і випадках CSEA загалом) досить висока через низку перешкод, з якими стикаються постраждалі діти. Дітям, особливо молодшого віку, часто бракує знань, щоб зрозуміти, що з ними відбувається CSEA; вони також можуть бути нездатні висловити свої побоювання дорослим. Часто у дітей, особливо у тих, із ким жорстоко поводяться в колі довіри (але не лише в таких дітей), немає дорослого, якому б вони довіряли та могли розповісти про жорстоке поводження з ними. Зрештою, дітям, які вирішують повідомити про інцидент, можуть не повірити, що ще більше перешкоджає їхньому доступу до правосуддя. Фізичні медичні докази CSA навіть там, де вони були на початках, можуть безповоротно втрачатися у випадках пізнього повідомлення, тому вкрай важливо, щоб звинувачення ґрунтувалося на свідченні дитини як основного джерела доказів. Це підкреслює важливість використання надійного, заснованого на доказах протоколу опитування дітей під час розслідування (див. Розділ 5.2.3.1. *Слідчі опитування постраждалих дітей і дітей-свідків*).

---

81 Джерела в США свідчать про те, що «[м]едичні дані є менше ніж у 5% зареєстрованих випадків CSA, і звинувачення часто має ґрунтуватися на свідченнях дитини» (С. Д. Блок і Л. М. Вільямс. Звинувачення в сексуальному насильстві щодо дітей: співпраця з метою поліпшення результатів (2019 рік); повний текст див. за посиланням: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/252768.pdf>).

82 Дж. А. Адамс, К. Гарпер, С. Кнудсон, Дж. Ревілла. Результати експертизи юридично підтвердженого сексуального насильства щодо дітей: бути нормальним — нормально. Педіатрія. 1994; 94310-317.

83 К. Боуен, М. Б. Олдос. Медичне обстеження на предмет сексуального насильства щодо дітей без розкриття інформації або свідчень про насильство. Архіви педіатрії та підліткової медицини 1999; 153(11):1160-1164.

У випадках CSEA, коли є дані судово-медичної експертизи, важливо забезпечити, щоб вона проводилася з урахуванням інтересів дитини та не призводила до повторної віктимізації дитини. Зокрема рекомендується, щоб стандартний протокол судово-медичної експертизи дітей у випадку підозри на CSEA передбачав наступне:

а) Згоду на експертизу. Протокол судово-медичної експертизи повинен включати положення про згоду на проведення судово-медичної експертизи, яке має містити виклад процедури визначення того, хто повинен дати згоду, якщо один із батьків або законний опікун дитини підозрюється в жорстокому поводженні, якщо відсутній запит згоди одного з батьків/законного опікуна, чи цей запит не відповідає найкращим інтересам дитини. Також рекомендується включити положення, яке зобов'язує запитувати згоду постраждалої дитини на додачу до згоди дорослого, який несе за це відповідальність.

б) Диференціацію протоколів обстеження залежно від віку дитини за розвитком і статевою зрілістю. В протоколі відправною точкою має бути зазначений вік дитини за її розвитком/стадією статевої зрілості, а не задокументований вік. Рекомендований підхід полягає в тому, щоб включити підпротоколи, згруповані за стадією статевої зрілості (наприклад, модель шкали Таннера), з окремим підпротоколом для дітей препубертатного віку (який передбачає, наприклад, неінвазивну процедуру обстеження для дівчаток із неестрогенізованою дівочою плівкою, яка не передбачає введення гінекологічного дзеркала або тампона, окрім випадків підозри на кровотечу чи присутність стороннього тіла). Протокол має містити чітке положення, згідно з яким дівчаток у періоді пременархе можуть оглядати виключно медичні експерти-педіатри, які пройшли спеціальну підготовку з питань сексуального насильства над дітьми.

в) Документування. Протокол має містити положення про фотодokumentування, згідно з якими медичний експерт перед проведенням фотодokumentування повинен пояснити його мету і саму процедуру дитині та її дорослому опікуну відповідно до ступеня розвитку дитини й зрозумілою мовою. Також, оскільки в деяких випадках знаки на тілі, такі, як татуювання, можуть бути важливими для розслідування (наприклад, у випадках торгівлі дітьми, тому що деякі торговці людьми чітко позначають своїх жертв татуюваннями), положення, що стосуються документування, повинні містити вказівку про те, коли документувати татуювання й подібні знаки на тілі, навіть якщо вони не мають медичного значення.

г) Направлення на додаткові аналізи. Інколи судово-медична експертиза у випадках CSEA не обмежуватиметься лише оглядом фізичних ознак сексуального насильства, також можуть знадобитися додаткові аналізи (наприклад, збір слідових доказів наявності захворювань, що передаються статевим шляхом, токсикологічні аналізи тощо). У протоколі має бути чітко зазначено, коли слід направляти дитину на додаткові аналізи. Наприклад, у передбачуваних випадках CSEA, вчинених під дією наркотиків, коли дітям дають наркотичні речовини, щоб вони не протистояли насильству або не згадували події пізніше, токсикологічні аналізи обов'язкові.

е) Безпеку інформації. Документування у випадках CSEA особливо конфіденційне, тому протокол має містити конкретні положення про безпечне зберігання документації та про доступ до неї лише для уповноважених осіб.

Зведення до мінімуму обстежень в умовах лікарні. Протокол має зводити до мінімуму необхідність обстеження дітей в умовах лікарні або більше ніж в одній установі. Натомість для судово-медичної експертизи дітей, які стали жертвами CSEA, за замовчуванням рекомендується центр Барнахус або аналогічний заклад, адаптований до потреб дітей.

5.2.3. Слідчі опитування

5.2.3.1. Слідчі опитування постраждалих дітей і дітей-свідків

Слідчі опитування дитини — це чутливий з точки зору розвитку дитини та юридично обґрунтований метод збору фактичної інформації за заявами про злочин. Слідчі опитування постраждалих дітей і дітей-свідків мають вирішальне значення для розслідування випадків жорстокого поводження з дітьми, особливо розслідувань CSEA, де можуть бути відсутні речові докази.

На відміну від клінічної бесіди (наприклад, бесіди, яку проводить терапевт, соціальний працівник або консультант, метою якого є виявлення та оцінка фізичних і психологічних потреб постраждалої дитини та забезпечення лікування для задоволення цих потреб), слідче опитування має на меті отримання точних фактів, які були б допустимі в суді як докази. Це передбачає, що опитування необхідно проводити так, щоб постраждала дитина повністю й точно згадала події.

Нижче див. основні принципи, яких необхідно дотримуватися під час опитування постраждалих дітей і дітей-свідків насильства, включно з CSEA⁸⁴.

а) Опитування, орієнтоване на перевірку гіпотез (а не на їх підтвердження). На практиці це означає, що завдання слідчого полягає в тому, щоб виключити альтернативні пояснення окремих тверджень (наприклад, використання терміна, що передбачає навмисне заподіяння фізичного болю, може пояснюватися болем, що виник у ході стандартної медичної процедури).

б) Підхід, орієнтований на дитину. Попри те, що хід розмови спрямовує слідчий, дитина сама ухвалює рішення про вибір слів і змісту розмови. Зокрема слідчі мають бути обережними, щоб не пропонувати альтернативні події або інтерпретації (наприклад, коментар типу «Ти, мабуть, був/була наляканий/налякана» неприпустимий для слідчого, оскільки він проєктує на історію дитини сторонню інтерпретацію).

в) Сприятливе для дітей середовище. Приміщення для опитувань повинно відповідати стандартному набору критеріїв зручності для дітей включно з критеріями, що стосуються освітлення приміщення, кольорової палітри, меблів, звукоізоляції, розміщення записувального обладнання тощо. За будь-якої можливості слід обирати «Зелену кімнату» або центр Барнахус.

д) Дотримання протоколу слідчого опитування дітей під час розслідування. Для забезпечення послідовності та відповідності вимогам щодо рівня розвитку, а також для максимальної корисності й прийнятності зібраних доказів важливо, щоб інтерв'юери дотримувалися заснованого на фактичних даних структурованого протоколу опитування в ході розслідування, такого, як протокол Національного Інституту проблем дитячого здоров'я та розвитку людини (NICHD). Опитування має складатися з таких фаз:

- вступ, інструкції та досягнення взаєморозуміння;
- істотне або вільне пригадування;
- додаткові запитання;
- закінчення допиту.

---

84 Докладні інструкції щодо проведення опитувань дітей слідчими див. в Офісі Ради Європи в Україні [Методичні вказівки щодо опитування дітей слідчими](#) (2021 рік).

е) Залучення підготовлених практичних фахівців, зокрема фахового психолога (посередника). Слідчі опитування дітей повинні проводити кваліфіковані фахівці. Незалежно від того, чи ставить запитання головний слідчий, чи фахівець-психолог (посередник), фахівець-психолог (посередник) повинен бути нейтральним фахівцем, чия участь у розслідуванні не становить конфлікту інтересів з іншою його діяльністю. Зокрема фахівець-психолог (посередник) ніколи не бере участі в терапії або консультуванні відповідної дитини в жодній іншій якості. До того ж фахівець-психолог (посередник) не може бути одночасно шкільним психологом постраждалої дитини-жертви/дитини-свідка, психологом, який надає терапевтичні, консультаційні послуги тощо.

ф) Координація та планування на етапі, що передує опитуванню. Призначені для розгляду справи головний слідчий і фахівець-психолог (посередник) повинні ретельно координувати на етапі планування свої відповідні ролі під час опитування. Головний слідчий завжди несе повну відповідальність за проведення опитування. Він повинен розглядатися як головний слідчий, незалежно від того, хто озвучує запитання під час опитування.

г) Увага як до вербальної, так і до невербальної мови. Тлумачення невербальної мови є важливою складовою навичок слідчого. Розуміння невербальної мови дітей дає змогу на ранньому етапі виявляти небажання розкривати інформацію, що дає змогу слідчому змінювати свою поведінку, допомагаючи дитині подолати початкове небажання, надаючи підтримку без натяків до того, як на етапі обговорення буде порушене питання можливого насильства. Однак використання невербальних сигналів і видимий прояв емоцій — це не одне й те саме і їх не можна плутати. Слідчий не повинен очікувати, що дитина, яка стала жертвою сексуального насильства, обов'язково виявить емоції під час опитування.

н) Правильне використання типів запитань відповідно до принципу «континууму пісочного годинника». Слідчі, які проводять опитування, зазвичай дотримуються принципу так званого «континууму пісочного годинника», тобто поступово переходять від відкритого типу запитань до більш предметних, а потім повертаються до запитань відкритого типу ближче до кінця опитування. Нижче див. стислу типологію запитань, до якої увійшли як ті запитання, які рекомендується використовувати, так і ті, яких слід уникати, з відповідними поясненнями.

Запитання відкритого типу. Запитання відкритого типу — це скоріш усна пропозиція, а не власне запитання. Вони запускають процеси **відтворювальної пам'яті**.

Наприклад: «Розкажи мені все, що сталося, від початку до кінця».

Запитання відкритого типу часто супроводжуються підказками для отримання конкретнішої інформації.

Наприклад: «Що сталося далі?»

Предметні запитання. Предметні запитання фокусуються на конкретній людині, об'єкті, місці або обставинах. Вони запускають процеси **розпізнавальної пам'яті**. Ці запитання використовуються, коли дитина вичерпала відтворювальні спогади. Важливо, щоб предметні запитання ставилися лише для з'ясування деталей інформації, яку дитина вже згадувала. Якщо предметне запитання ставиться стосовно того, про що дитина не згадувала, запитання стає недоречним, оскільки може бути навідним (індуктивним).

Наприклад: «Де ти був/була, коли твій тато вдарив маму?»

Предметні запитання. Предметні запитання фокусуються на конкретній людині, об'єкті, місці або обставинах. Вони запускають процеси **розпізнавальної** пам'яті. Ці запитання використовуються, коли дитина вичерпала відтворювальні спогади. Важливо, щоб предметні запитання ставилися лише для з'ясування деталей інформації, яку дитина вже згадувала. Якщо предметне запитання ставиться стосовно того, про що дитина не згадувала, запитання стає недоречним, оскільки може бути навідним (індуктивним).

Наприклад: «Де ти був/була, коли твій тато вдарив маму?»

Запитання закритого типу. Запитання закритого типу — це ті запитання, на які передбачається відповідь «так» або «ні», або ж ті запитання, на які інтерв'юер дає опитуваному перелік варіантів на вибір (запитання примусового вибору).

Приклади: «Чи хотів ваш учитель, щоб інші про це дізналися?»,
«Це трапилося один, два чи більше разів?»

Запитання закритого типу слід використовувати обережно. Зазвичай їх рекомендують використовувати лише для уточнення вже з'ясованої інформації або для уточнення запитання, яке дитина не дуже добре зрозуміла. Слід уникати запитань примусового вибору, які не закінчуються відкритим варіантом, оскільки вони фактично змушують дитину вибирати із запропонованих варіантів, навіть якщо жоден із них не є правильним.

Приклад хорошого запитання примусового вибору:
«Це трапилося один, два чи більше разів?»

Приклад поганого запитання примусового вибору:
«Це трапилося один, два чи три рази?»

Парні запитання відкритого типу. Парні запитання відкритого типу — це підказки, які йдуть за предметними або закритими запитаннями.

Приклад.

Предметне запитання: «Де вчитель торкався тебе?»

Відповідь: «Під спідницею».

Парне запитання відкритого типу: «Розкажи мені все про те, як він торкався тебе під спідницею».

Навідні запитання. Навідні запитання — це запитання, які спонукають дитину дати заздалегідь визначену відповідь. Їх не слід ніколи використовувати.

Приклад: «Твоя мама вдарила тебе по голові, чи не так?»

5.2.3.2. Слідчі допити підозрюваних/обвинувачених

У всіх слідчих опитуваннях належним критерієм має бути отримання розповіді від опитуваної особи – як від постраждалого, від свідка, так і від підозрюваного/обвинуваченого. Незастосування описовості у випадку підозрюваних/обвинувачених призводить до низки проблем як для розслідування, так і для прав підозрюваного/обвинуваченого на справедливий судовий розгляд. Одна з проблем пов'язана зі ступенем навіюваності щодо підозрюваного: є ризик, що тактика примусового допиту призведе до отримання неправдивих зізнань, особливо у випадках з уразливими суб'єктами (наприклад, неповнолітніми підозрюваними, особами з обмеженими розумовими здібностями, з психічними захворюваннями або іншими факторами, які підвищують ступінь навіюваності).

Інша проблема пов'язана з ризиком ненавмисного спотворення доказів, отриманих від суб'єкта, коли слідчий покладається на запитання, що ґрунтуються на знанні даних із місця злочину та інших деталей, які відомі слідству, але які не відомі широкому загалу (саме тому використання фотографій з місця злочину під час допиту може вплинути на правдивість отриманих доказів). Ще одна проблема пов'язана з тактикою, яка спрямована на підтвердження, а не на перевірку гіпотези розслідування (див. також Розділ 5.2.3.1. Слідчі опитування постраждалих дітей і дітей-свідків)), що обмежує здатність підозрюваних пропонувати альтернативні пояснення. Якщо суб'єкт справді невинний, такий підхід може призвести до «тунельного сприйняття» розслідування, що перешкоджає успішному розкриттю злочину.

Причини неправдивих зізнань важливо розуміти, щоб запобігти їм за допомогою належного проведення слідчих допитів. С. Кассін і Л. Райтсман (1985 рік)⁸⁵ припустили, що існує три основні типи неправдивих зізнань:

- 1. Добровільні** – ті, що не спричинені ув'язненням та/або слідчими діями та є результатом прагнення суб'єкта до набуття поганої слави або самопокарання за попередні проступки, реальні чи уявні, або ж через нездатність суб'єкта відрізнити факт від фантазії;
- 2. Вимушено-погоджені** – ті, що є результатом нездатності впоратися з тиском ув'язнення та/або тиском під час допиту;
- 3. Вимушено-суб'єктивні** – які є результатом того, що власна пам'ять і спогади суб'єкта підриваються методикою допиту і суб'єкт вирішує, що він/вона справді може нести відповідальність за злочин.

Відносно велика ймовірність добровільних неправдивих зізнань підводить до необхідності додаткових обмірковувань та оцінок у випадках серйозних злочинів, зокрема й найжахливіших випадків CSA. Слід звернути увагу на те, що вища ймовірність добровільних неправдивих зізнань пов'язана з низкою психічних розладів (наприклад, підозрювані/обвинувачені з депресивним розладом іноді можуть мати настільки низьку самооцінку, що для її підвищення ладні вдаватися до добровільних неправдивих зізнань). Водночас вимушено-погоджені та вимушено-суб'єктивні неправдиві зізнання можна попередити завдяки власному застосуванню належної методики допиту під час розслідування, добровільні неправдиві зізнання становлять значно складнішу проблему й можуть потребувати експертного обстеження суб'єкта судовим психіатром. Це підкреслює важливість ретельного планування слідчого допиту, яке має передбачати отримання вичерпної довідкової інформації про психічне здоров'я суб'єкта. **Слідчий повинен виявити «тривожні сигнали» щодо психічного здоров'я суб'єкта за його/її досьє, а також за його/її поведінкою, і за потреби провести судово-психіатричну експертизу.**

Пропонуємо загальні принципи слідчого допиту підозрюваних/обвинувачених.

а) Опитування, орієнтоване на перевірку гіпотез (а не на їхнє підтвердження). На практиці завдання слідчого полягає в тому, щоб виключити альтернативні пояснення окремих тверджень.

б) Орієнтація на надійність доказів. Слідчий не зобов'язаний приймати першу дану йому відповідь. Наполегливий допит може бути виправданий за низки обставин, і слідчий зобов'язаний повернутися до цього питання, якщо підозрює, що відповідь неправдива.

---

85 С. М. Кассін та Л. С. Райтсман (1985 рік). «Докази зізнання» в «Психології доказів і судових процедур», під ред. С. М. Кассіна та Л. С. Райтсмана (Лондон: «Сейдж»), стор. 67-94.

с) Ретельне планування допиту. Слідчий повинен заздалегідь підготуватися до допиту й розробити його письмовий план. На етапі планування необхідно дати відповідь на такі запитання:

- «Чому ми хочемо допитати саме цього суб'єкта?»,
- «Які докази ми очікуємо отримати від цього суб'єкта?»,
- «Яким має бути часовий регламент допиту? Суб'єкта слід опитати невідкладно, чи нам слід почекати?»

д) Планування допиту. Характеристики суб'єкта. Слідчий повинен отримати докладні відомості про індивідуальні характеристики суб'єкта до початку допиту. Це допоможе визначити тактику допиту, зокрема й ту, якої слід уникати. Нижче дається виклад характеристик суб'єкта.

- **Вік.** Малолітні правопорушники (зокрема діти віком MACR або старші та молодші 18 років, а також молоді правопорушники віком 18-25 років) є зазвичай більш схильними до навіювання, що може спотворити правдивість доказів, якщо вони не будуть взяті до уваги належним способом.
- **Стан здоров'я або будь-які відомі обмеження дієздатності.** Стан здоров'я суб'єкта, як психічного, так і фізичного, може вплинути на схильність суб'єкта до навіювання. До того ж деякі обмеження дієздатності можуть вимагати практичних пристосувань, які необхідно планувати завчасно.
- **Попередній контакт із поліцією.** Це важливо з двох точок зору: по-перше, щоб передбачити реакцію суб'єкта на конкретну тактику або запитання, і, по-друге, щоб оцінити аспекти безпеки для слідчого (що також може вимагати вжиття попередніх практичних заходів, наприклад, під час визначення місця проведення допиту).
- **Культурно-релігійний аспект.** Культура та релігія суб'єкта можуть потребувати певних практичних заходів, які необхідно спланувати наперед (наприклад, необхідність залучення перекладача, врахування в регламенті допиту вимог до молитви тощо).
- **Стать.** Стать суб'єкта може впливати на вибір слідчого.

е) Планування допиту. Розуміння обставин злочину та аналіз наявних доказів. Слідчий повинен ретельно вивчити наявні докази на етапі планування допиту, що є важливим для розуміння обставин злочину і визначення конкретних запитань, які слід ставити, і тактики, яку слід застосовувати.

ф) Увага як до вербальної, так і до невербальної мови. Інтерпретація невербальної мови вкрай важлива під час будь-якого слідчого опитування, зокрема під час допитів підозрюваних/обвинувачених.

г) Отримання нарративної відповіді та збереження широкого фокусу. Це передбачає, зокрема, що запитання відкритого типу повинні відповідати стандартній формі запитань.

h) Нагадування суб'єктові про тему, яка цікавить слідство. Отримання нарративної відповіді не слід тлумачити як відсутність структури або дозвіл суб'єкту відхилитися від теми, яка цікавить слідство. Якщо суб'єкт відхиляється від теми, слідчий повинен тактовно, але твердо нагадати йому/їй цю тему (наприклад: «Дозвольте переспрамувати вашу увагу. Ми говорили про [тема, яка цікавить слідство]).

і) Дотримання принципу «континууму пісочного годинника». Дотримання принципу «континууму пісочного годинника» (тобто поступовий перехід від запитань відкритого типу до більш предметних запитань, а потім повернення до запитань відкритого типу; див. також Розділ 5.2.3.1. Слідчі опитування постраждалих дітей і дітей-свідків) дає змогу слідчому використовувати різні типи пам'яті (семантичну або епізодичну, відтворювальну або розпізнавальну), витягуючи в такий спосіб інформацію про самі події, а також про конкретні деталі. Ця тактика допомагає розговорити суб'єкта. Важливо пам'ятати, що ніколи не слід ставити предметні запитання щодо того, про що суб'єкт не згадував, інакше запитання може стати навідним, а тому недоречним.

Додаткові принципи слідчих допитів підозрюваних/обвинувачених у справах про тяжкі злочини, в зокрема CSA, є наступними.

а) Надання підозрюваному можливості відповіді на висунуті проти нього звинувачення. Це важливо не лише тому, що сприяє встановленню справедливості (що особливо важливо у випадках серйозних злочинів, таких, як CSA), але й тому, що це запобігає «тунельному сприйняттю», а допит використовується як можливість отримати додаткові докази, а не просто зізнання.

б) Початок допиту зі згадування лише загальних звинувачень без розкриття наявних доказів Слідчий повинен почати допит зі згадування лише загальних звинувачень і обставин злочину. Жодні конкретні докази не повинні розголошуватися до самого кінця допиту. Хоча деякі слідчі можуть думати, що розкриття доказів допомагає «заманити» суб'єкта в пастку, насправді це порушує хід допиту та змушує суб'єкта намагатися придумати способи вибратися з «пастки», що також може призвести до надання ним неправдивої інформації. Бажано, щоб слідчий не показував, що він сумнівається в розповіді суб'єкта про подію. Якщо суб'єкт заперечує звинувачення, слідчий має дати йому/їй можливість заперечувати, але намагатися змусити суб'єкта говорити. Додатковим міркуванням, яке свідчить на користь нерозголошення доказів, є те, що повідомлені деталі доказів можуть згодом виявитися невірними, але це вже могло попередньо зашкодити отриманню докладної розповіді від суб'єкта.

с) Передача локусу контролю суб'єктові. Передача локусу контролю⁸⁶ суб'єктові сприяє більшій відкритості, тим самим полегшуючи отримання наративної відповіді під час допиту. Зокрема, виходячи з теми, яка цікавить слідство, можна рекомендувати наступну тактику.

- **Пояснення структури допиту до його початку.** Це дасть можливість звести до мінімуму елемент непередбачуваності. Слідчий повинен також підкреслити, що він/вона тут для того, щоб отримати детальну картину подій, а не для того, щоб судити суб'єкта, і що він/вона не має щодо суб'єкта жодних упереджень.
- **Використання ескізів, графіків і аналогічних інструментів** (залежно від теми, яка цікавить слідство). Якщо слідчий прагне отримати інформацію про місце злочину або хронологію подій, корисно використовувати під час допиту ескізи, плани, графіки та аналогічні засоби візуалізації.

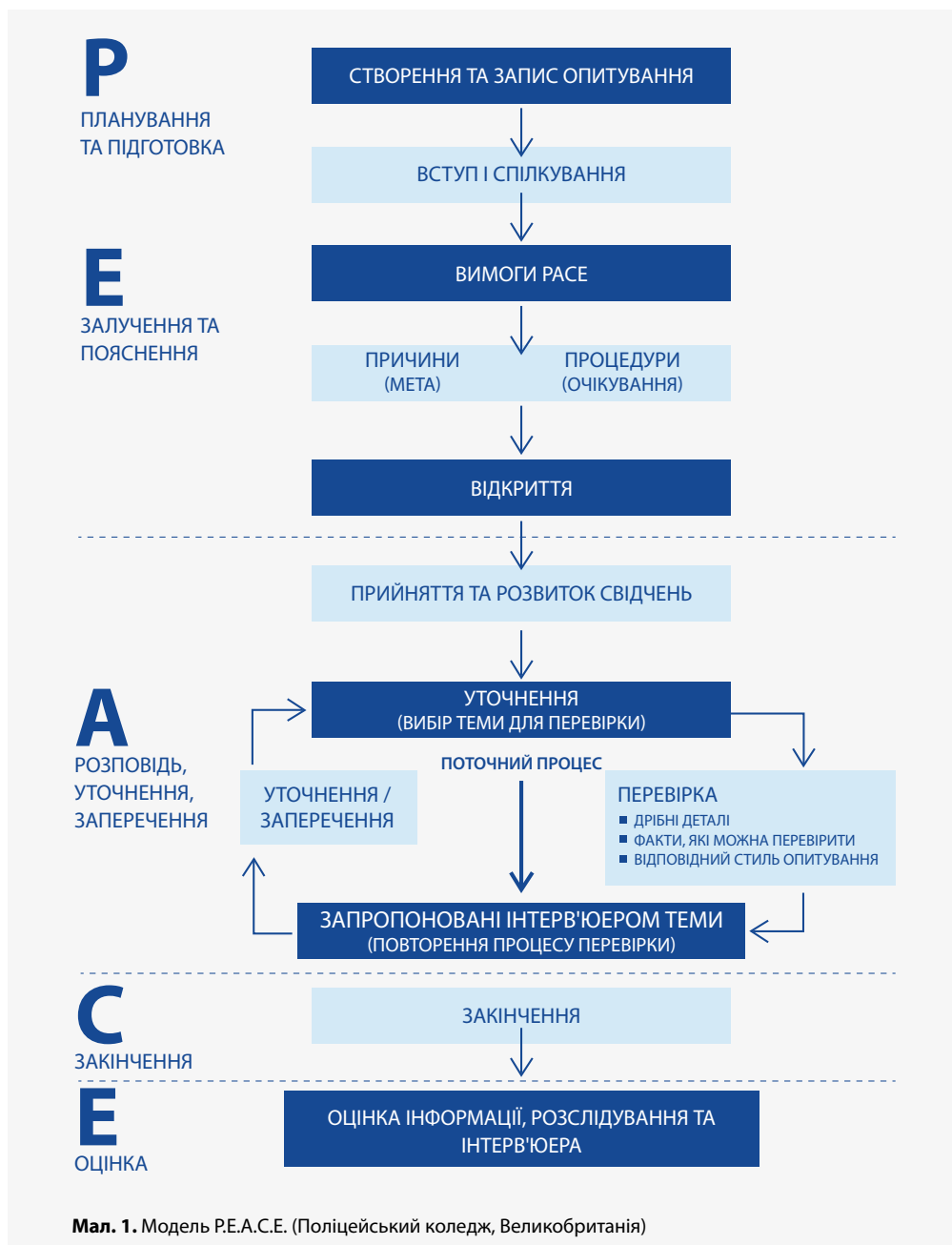
---

⁸⁶ Локус контролю – це ступінь впливу, який людина, а не зовнішні фактори (поза її впливом), на її думку, має на результати подій в її житті. Люди з сильним внутрішнім локусом контролю вважають, що події в їхньому житті є насамперед результатом їхніх власних дій, тоді як люди з сильним зовнішнім локусом контролю схильні приписувати відповідальність зовнішнім факторам.

Модель слідчих опитувань P.E.A.C.E. була розроблена для вирішення розглянутих вище проблем, пов'язаних із отриманням нарративної відповіді від підозрюваного/обвинуваченого. Вона довела свою ефективність для отримання добровільних зізнань і зменшення кількості вимушених зізнань. Аббревіатура P.E.A.C.E позначає п'ять етапів управління процесом допиту:

- підготовка та планування (Preparation and Planning);
- залучення та пояснення (Engage and Explain);
- розповідь, уточнення, заперечення (Account, Clarification, Challenge);
- закінчення допиту (Closure);
- оцінка (Evaluation).

5.2.3.3. Опитування/допит у випадках несвоєчасного повідомлення про інцидент

Несвоєчасне повідомлення про інцидент є особливо ймовірним у тих випадках, коли передбачуваними кривдниками є члени сім'ї, а також у випадках серйозніших зловживань. При цьому найбільше випадків несвоєчасного повідомлення припадає на дітей, які на момент передбачуваного насильства перебували у віці 7-11 років⁸⁷.

Несвоєчасне повідомлення може бути наслідком двох досить різних процесів:

- a)** зміни усвідомлення інциденту як насильства; АБО
- b)** зміни готовності розкрити інформацію (наприклад, через те, що дитина спочатку не була впевнена в тому, що його/ її вислухають, йому/ їй повірять через те, що кривдник контролює дитину, або з інших причин).

Попри те, що значні проблеми на етапі розкриття злочинів становлять обидва сценарії, останній з них є складнішим для слідчого на етапі опитування, оскільки дитина, яка не знає, що інцидент є насильством, може не відчувати принципового небажання обговорювати його за умови правильного опитування дитини з урахуванням особливостей її розвитку.

Натомість можливі два сценарії, коли дитина визнає інцидент насильством, але не бажає розкривати інформацію про нього:

- a)** дитина могла повідомити про CSA третій стороні (братові, сестрі, другові, сусідові, вчителю або іншій довірній особі); АБО
- b)** дитина не повідомляла про CSA, і ті чи інші докази насильства були отримані зі сторонніх джерел (наприклад, підозри від уповноваженого доповідача, який помітив певні видимі чіткі ознаки жорстокого поводження з дитиною).

Це ще раз підкреслює важливість попереднього планування опитування. Слідчий повинен встановити:

- a)** чи повідомляла раніше опитувана дитина кому-небудь про жорстоке поводження з нею; ТА
- b)** у разі, якщо дитина раніше повідомляла про інцидент, чи змінилося ставлення до дитини з боку її батьків/опікунів та/або інших осіб, яким вона довіряє.

Якщо дитина раніше повідомляла про жорстоке поводження з нею, але не бажає повідомити про це слідчому, налагодження довіри має першочергове значення. Також, якщо з особової справи дитини видно, що ставлення до неї з боку батьків/опікунів/інших осіб, яким вона довіряє, погіршилося після повідомлення про CSA, слідчий повинен звернути особливу увагу на планування безпеки постраждалої дитини та строки опитування. Залежно від специфіки справи у випадках жорстокішого поводження (якщо йдеться про початковий інцидент/інциденти CSA, а також про ставлення (неналежне ставлення) до дитини після повідомлення нею про інцидент), яке може потребувати переведення дитини в безпечніше місце (до іншого члена сім'ї, до прийомної сім'ї тощо), слідчий може розглянути можливість опитування дитини на пізнішому етапі, щоб дитина почала почуватися безпечніше.

---

⁸⁷ Сексуальне насильство щодо дітей: розкриття, затримка та заперечення. М. Е. Пайп, М. Е. Лемб, Й. Орбах та А.-К. Седерборг (ред.). (2007 рік).

Визначаючи, чи повідомлялося про інцидент комусь раніше окрім слідчого, важливо розуміти, що повідомлення про інцидент — це процес, а не разова дія. У деяких дослідженнях повідомлення про інцидент описується як «розповідь за допомогою прямих і непрямих натяків і знаків, рішень розповісти, повторних рішень і відтермінування або утримання від повідомлення до повноліття, а також залежність від довірених осіб, які ставлять запитання і вислуховують дитину, щоб вона остаточно повідомила про інцидент»⁸⁸. Тому роль слідчого полягає в тому, щоб посприяти остаточному повідомленню, яке може мати доказову цінність, допомагаючи дитині сприймати слідчу команду як довірених осіб.

Слід звернути увагу, що з затримкою повідомлення позитивно корелюється низка факторів, які зумовлюють небажання повідомляти про інцидент. Їх слід враховувати в плані опитування. Подаємо перелік таких ключових факторів.

- **Вік.** Діти віком до 11 років схильні до підвищеного ризику триваліших затримок і нижчих показників повідомлення про інцидент загалом.
- **Стосунки з кривдником.** Однією з основних перешкод для повідомлення про інцидент є наявність стосунків авторитету, влади та/або довіри між кривдником і дитиною.
- **Характер насильства.** Більш серйозне насильство, насильство, що чинилося впродовж тривалого часу, і насильство за участю кількох кривдників позитивно корелюють з меншою готовністю повідомляти про нього. Це створює додаткові труднощі для слідчого і вимагає особливої уваги до випадків, коли дитина неохоче розкриває інформацію, але непрямі докази підтверджують факт жорстокого поводження.
- **Стать.** Хлопчики неохочіше повідомляють про насильство і їм потрібно більше часу, щоб перейти до повного розкриття інформації про інцидент.
- **Інтелектуальні та комунікативні здібності.** З особливими труднощами стикаються діти з інтелектуальними порушеннями та/або комунікативними розладами.
- **Страх, сором, збентеження.** Наявність будь-якого з цих факторів часто може переважити мотивацію до повідомлення про інцидент.
- **Культурні норми.** Великі проблеми це становить для дітей, які належать до меншин або культурних груп, де честь і репутація сім'ї виносяться на перше місце.
- **Неблагонадійна сім'я.** Насильство в сім'ї, зловживання психоактивними речовинами в сім'ї та/або відсутність підтримки з боку сімейного оточення створюють перешкоди для повідомлення про інцидент.

5.2.4. Огляд місця злочину. Виявлення, збір та збереження доказів у справах про сексуальне насильство

(ПРИМІТКА. Цей розділ слід розглядати спільно з положеннями Розділу 5.2.2. Роль висновків судово-медичних експертів у розслідуваннях CSA. Він зосереджується на ролі власне судово-медичного експерта, у в Розділі 5.2.4. Огляд місця злочину. Виявлення, збір та збереження доказів у справах про сексуальне насильство розглядається первинне реагування екстрених служб, а також визначається координація між правоохоронними органами та судово-медичними експертами.)

Важливо, щоб слідчий не намагався робити будь-яких висновків про характер повідомленого інциденту до того, як усі докази будуть зібрані та проаналізовані. Будь-які повідомлення про підозру на CSA повинні передбачати розгляд місця події як місця CSA, доки докази не свідчитимуть про протилежне.

---

⁸⁸ М. Л. Браттф'єлл і А. М. Флом (2019 рік). «Вони були тими, хто побачив і вислухав мене». Від сексуального насильства щодо дітей до повідомлення про нього: спогади дорослих про процес остаточного повідомлення. Жорстоке поводження з дітьми та відсутність піклування, стор. 89, 225-236.

До початку огляду місця злочину (CSI) за інцидентом, пов'язаним із серйозним сексуальним або фізичним насильством щодо дитини, слідчо-оперативна група (СОГ) повинна докласти зусиль для отримання якомога більшої інформації про обстановку, щоб запобігти втраті або знищенню цінних і/або крихких доказів (наприклад, слідових доказів). У зв'язку з цим важливо пам'ятати, що лише невелика частина всіх випадків CSA пов'язана з фактичним ставленим актом або спробою його вчинення (див. також Розділ 5.2.2. Роль висновків судово-медичних експертів у розслідуваннях CSA). Це означає, що характерні для сексуального насильства докази виявлятимуться лише на невеликій кількості місць злочину, і що твердження має бути ретельно вивчено до початку CSI. Проте у випадках насильницьких злочинів проти дітей (наприклад, коли є підозра на тяжке сексуальне насильство або інші насильницькі дії, такі, як фізичне насильство та/або вбивство), докази зазвичай втрачаються або знищуються, що слід враховувати під час процедури збору основних доказів (BEC).

5.2.4.1. Виявлення та збір доказів

У передбачуваних випадках насильницьких злочинів проти дітей, включно з випадками CSA, пріоритетними для перевірки повинні бути такі зони:

- підлога та її покриття;
- постіль і постільна білизна;
- ванна кімната;
- зони утилізації відходів (сміттєві баки, сміттєві контейнери тощо).

Під час BEC припускається, що будь-який контакт між двома об'єктами може спричинити передачу матеріалу. Тож будь-який контакт між кривдником, дитиною і самим місцем злочину може містити підтверджувальні докази. Часто у випадках насильницьких злочинів проти дітей це є слідові докази, зокрема біологічні. Зазвичай слідові докази залишаються:

- a) внаслідок прямого контакту між кривдником і постраждалим ТА/АБО
- b) кривдником у точках входу та виходу.

До слідових доказів можуть належати мікроскопічні й макроскопічні слідові докази, такі як:

- волосся;
- волокна;
- епітеліальні клітини (зокрема відбитки пальців);
- кров (зокрема на предметах, сліди пальців тощо).

Хоча деякі докази можна побачити неозброєним оком, інші можуть бути не помітними без застосування технічних засобів. У зв'язку з цим огляд неозброєним оком має доповнюватися технічними засобами BEC для полегшення виявлення та збору доказів, які в іншому випадку було б неможливо виявити, наприклад, слідові докази. Для більшої оперативності на місці злочину також використовують деякі експрес-тести замість лабораторних досліджень, що допомагає не лише скоротити час обробки, але й мінімізувати витрати (наприклад, якщо швидке попереднє тестування на місці виключає необхідність подальшого лабораторного тестування). Це особливо актуально за умов збройного конфлікту, коли збереження й передача доказів можуть бути складнішими. Важливо, щоб до складу СОГ, яка проводить огляд місця злочину, входив підготовлений слідчий (експерт-криміналіст за чинною українською термінологією).

Також важливо за стандартом використовувати неруйнівні методи, такі, як методи, що ґрунтуються на джерелах криміналістичного світла. Слід пам'ятати, що деякі методи виявлення прихованих доказів можуть потенційно призводити до погіршення якості або знищення доказів. Тому стандартна операційна процедура (СОП) повинна містити

чіткий алгоритм ВЕС, де зазначається, що:

- a)** якщо докази видимі і доступним є неруйнівний експрес-тест, який використовуватиметься на місці злочину, його слід провести на місці злочину, щоб визначити подальші кроки щодо лабораторних досліджень;
- b)** якщо докази видимі, а неруйнівний експрес-тест, який використовуватиметься на місці злочину, НЕДОСТУПНИЙ, докази слід вилучити, зберегти, запакувати й передати до судово-медичної лабораторії без дослідження на місці події;
- c)** якщо докази НЕВИДИМИ і доступним є неруйнівний метод виявлення доказів, для встановлення наявності доказів слід скористатися неруйнівним методом;
- d)** якщо докази НЕВИДИМИ, а стандартний метод виявлення доказів створює ризик погіршення якості або знищення доказів, слід проконсультуватися з відповідним судово-медичним експертом, щоб визначити, чи можна безпечно скористатися цим методом.

Слід також зазначити, що в ситуаціях збройного конфлікту погіршення або знищення доказів може бути спричинене зовнішніми щодо розслідування факторами, такими, як тривалий вплив природних факторів у випадках, коли злочин був скоєний на відкритому повітрі, а невідкладний доступ до місця злочину неможливий. З огляду на це слід розглянути питання про пріоритетність інвестицій у технології виявлення прихованих доказів, які чутливі до виявлення слідових доказів після їхнього тривалого перебування на відкритому повітрі (наприклад, Bluestar). (Звісно, дана рекомендація спрямована на керівництво правоохоронних органів, а не на практиків, які проводять розслідування.)

Примітно, що слідові докази можуть бути асоціативними доказами, пов'язуючи кривдника з місцем злочину або виключаючи підозрюваного. Поряд з іншими видами речових доказів вони також можуть бути відтворювальними доказами, допомагаючи відтворити обстановку й подробиці злочину та встановити його сценарій.

5.2.4.2. Відтворення обстановки (Слідчий експеримент) і подробиць злочину та поведінковий аналіз

Під час CSI у справах про насильницькі злочини проти дітей, включно з CSA, викраденням дітей і вбивством, слід приділяти особливу увагу доказам, які мають потенційну відтворювальну цінність. Відтворення обстановки та подробиць злочину має вирішальне значення для встановлення поведінки кривдника на місці злочину, що також пов'язано з типологією правопорушника (див. Розділ 3.3.4. Типологія правопорушників: ситуаційні правопорушники та свідомі правопорушники. Значення типу правопорушника для стратегії розслідування).

Під час відтворення обстановки й подробиць, а також аналізу місця злочину слідчий повинен звертати увагу на прояви поведінки кривдника на місці злочину і поведінкові моделі, які допомагають скласти портрет кривдника. Тут є три основні важливі аспекти.

- a) Характерні особливості злочину (МО).** Спосіб дії або модель злочинної поведінки, які досить помітні, щоб визнати окремі злочини ймовірно вчиненими однією і тією ж особою. МО стосуються дій, необхідних для вчинення злочину. МО мають тенденцію **розвиватися** з часом тією мірою, якою кривдник пристосовується до ситуації та набуває досвіду. МО також можуть із часом **ставати менш витонченими**, що повинно означати погіршення психічного стану кривдника, зловживання психоактивними речовинами або подібну проблему.
- b) «Підпис».** Поведінкова модель, характерна для окремого кривдника, що охоплює дії, які не є необхідними для вчинення злочину як такого.
- c) Інценування.** Навмисні зміни місця злочину, зроблені кривдником як спроба ввести слідство в оману. Інценування може також використовуватися кривдником для виразу каяття перед жертвою, наприклад, у випадках жорстокого сексуального насильства та вбивств – через накривання жертви ковдрою або надягання предмета на його/її обличчя (такі випадки інценування можуть не мати функціональної мети, і в цьому випадку їх слід аналізувати як частину «підпису»).

Щодо конкретно сексуального насильства Б. Турві перелічує такі види **МО поведінки** (перелік не є вичерпним)⁸⁹:

- кількість кривдників;
- обсяг планування перед злочином;
- вибір місця злочину;
- маршрут до місця злочину;
- попереднє спостереження за місцем/місцями злочину або жертвою;
- участь жертви під час скоєння злочину (не пов'язана з фантазією);
- застосування зброї;
- використання утримувальних засобів для контролю жертви;
- характер і ступінь тяжкості травм, завданих жертві;
- характер і масштаби запобіжних заходів;
- місцезнаходження та положення одягу жертви;
- предмети, вилучені у жертви або з місця/місць злочину з метою отримання прибутку;
- предмети, вилучені у жертви або з місця/місць злочину з метою запобігання розпізнаванню;
- спосіб переміщення до місця/місць злочину і назад;
- напрямок втечі/маршрут залишення місця злочину.

Хоча цей перелік був розроблений з метою надання рекомендацій слідчим, які розслідують зґвалтування, і орієнтований передусім на жертви серед дорослих осіб, більшість із переліченого також застосовуватиметься і до сексуальних злочинів щодо дітей поза колом довіри.

Ці види поведінки загалом мають одну з трьох функціональних цілей.

а) Захист або приховування особи кривдника.

Наприклад, кривдник може обрати розумово відсталу дитину, яка навряд чи пізніше його розпізнає.

б) Успішне завершення сексуального насильства.

Наприклад, кривдник може використовувати затичку або зв'язати дитину.

с) Сприяння втечі. Наприклад, кривдник може заманити дитину у віддалене місце або вибрати місце з великою кількістю людей (наприклад, місця для спортивних ігор на відкритому повітрі або пляж), де зникнення дитини можуть не одразу помітити.

МО є дуже динамічними за своєю природою. Як зазначалося вище, вони мають тенденцію з часом еволюціонувати (а іноді й деградувати). Тому слідчий має бути обережним, щоб не надавати МО надмірного значення, коли пов'язує злочини між собою або розмежує їх.

На відміну від МО «підпис» призначений для задоволення емоційних або психологічних, а не функціональних потреб кривдника. Він свідчить про особу кривдника і зазвичай є статичнішим. Характерна поведінка часто зумовлена і свідчить про злість, садизм, претензійність і/чи подібні почуття й риси характеру. Слід звернути увагу, що одна й та сама поведінка може бути елементом «підпису» кривдника або його/ її МО, а можливо, і того, й іншого. Наприклад, згадане вище використання предмета одягу для прикриття обличчя жертви може бути «підписом», якщо кривдник робить це, щоб здійснити свою фантазію, або МО поведінкою, якщо він робить це, щоб перешкодити жертві його впізнати.

---

89 Керівництво з розслідування зґвалтувань. Під ред. Джон О. Савіно, Брент Е. Турві. 2005 рік, «Ельзевір Інк.»

Тому просте повторення тієї самої поведінки на кількох місцях злочину не робить її «підписом». Встановити, що поведінка є «підписом» кривдника, можна, якщо вона не потрібна для скоєння злочину, забирає додатковий час і свідчить про емоцію чи фантазію кривдника. Наприклад, зв'язування або використання інших утримувальних засобів на жертві може мати функціональну мету для сприяння успішному скоєнню злочину (МО поведінка), проте використання надмірних утримувальних засобів (наприклад, на приспаній жертві) не потрібне, тому може бути «підписом» кривдника.

Слід звернути також увагу, що інтерпретація поведінки за емоціями чи фантазіями, які вона демонструє, – складне завдання, оскільки будь-який «підпис» є дуже особистим за своєю суттю, і слідчий може неправильно інтерпретувати його з точки зору кривдника. Саме цей факт заважає остаточно пов'язати залишені речові докази з психологічними характеристиками кривдника.

5.2.5. Особливості розслідування випадків передбачуваного сексуального насильства в колі довіри

Сексуальне насильство в колі довіри становить найбільшу частину всіх випадків CSA. Їх також важче виявляти й розслідувати, оскільки дитина, яка зазнала CSA в колі довіри, дуже часто може мовчати та зазнавати впливу з боку кривдника, який нерідко має владу або авторитет щодо неї. Як уже зазначалося в Розділі 5.2.3.3. Опитування у випадках несвоєчасного повідомлення про інцидент, несвоєчасне повідомлення є імовірнішим у випадках, коли передбачуваними кривдниками є члени сім'ї, і позитивно корелюється з випадками серйознішого насильства.

Як обговорювалося в Розділі 5.2.3.3. Опитування у випадках несвоєчасного повідомлення про інцидент, прискіплива увага до слідчого опитування, особливо на етапі його планування, може підвищувати показник повідомлень про інцидент. Але розслідування випадків CSA в колі довіри не обмежується слідчими опитуваннями. Для того, щоб мати можливість успішно розслідувати випадок сексуального насильства, вчиненого людьми з найближчого оточення дитини, спочатку важливо зрозуміти, які види CSA можуть бути скоєні особами з цієї групи і як динаміка стосунків між жертвою і кривдником корелюється з характеристиками злочину.

Крім контактного сексуального насильства (проникаючого або непроникаючого) члени кола довіри нерідко можуть вчиняти певні види сексуальної експлуатації дітей. Зокрема вони зазвичай переважають серед організаторів (але не споживачів) прямої трансляції CSA⁹⁰, а також серед організаторів торгівлі та розповсюдження CSAM⁹¹.

Відомо, що з характеристиками злочину у випадках контактного сексуального насильства в колі довіри корелюється низка факторів. Наприклад, у неповних сім'ях (де є лише один із батьків) кривдниками частіше стають члени сім'ї та неофіційні опікуни, ніж члени групи однолітків або незнайомці, натомість діти з повних сімей, де є двоє одружених батьків, менш імовірно стають жертвами найближчих членів сім'ї⁹². Відсутність піклування про дітей у сімейному середовищі також тісно пов'язана з CSA, яке в цій ситуації зазвичай вчиняється близьким знайомим дитини, наприклад, членом сім'ї чи неофіційним опікуном⁹³.

---

90 Наприклад, на Філіппінах 41% таких організаторів були біологічними батьками, а 42% — іншими родичами жертв прямої трансляції CSA. Див. стор. 11, [Сексуальна експлуатація дітей на Філіппінах засобами Інтернету: аналіз та рекомендації для органів влади, промисловості та громадянського суспільства \(IJM 2020 рік\)](#).

91 Дослідження Національного центру з проблем дітей, що зникли безвісти, і дітей-жертв експлуатації (NCMEC) (2015 рік) щодо CSAM, де були відомі як дитина, так і гвалтівник, показало, що 74% випадків продажу або розповсюдження CSAM були здійснені за сприяння когось із кола довіри дитини, наприклад, члена або друга сім'ї, опікуна. Цитовано зі стор. 23, [Сексуальна експлуатація дітей на Філіппінах засобами Інтернету: аналіз та рекомендації для органів влади, промисловості та громадянського суспільства \(IJM 2020 рік\)](#).

92 К. С. Чой, К. Чу, Дж. Чой та ін. [Розуміння динаміки стосунків жертви й кривдника в разі сексуального насильства щодо дітей: аналіз даних віктимізації в сексуальному насильстві щодо дітей у Південній Кореї](#). Кримінологія Азії 10, 79-97 (2015 рік).

93 Те саме джерело.

Переважний метод, який використовується кривдником для ініціювання насильства, також має кримінологічне значення. Члени сім'ї, неофіційні опікуни й однолітки схильні маніпулювати ситуацією або користуватися довірчими стосунками, щоб заманити жертву, на відміну від випадків насильства з боку незнайомців, де більш імовірно застосування сили та/чи погроз⁹⁴.

Водночас наявні дослідження підкреслюють важливість «ефективної опіки» або «наглядача за місцем проживання» для запобігання, виявлення та розслідування CSA. В одному дослідженні матері та вчителі школи були першими, хто розпізнав майже 80% випадків CSA⁹⁵.

Враховуючи статистично значущу роль матерів та вчителів шкіл, слідчий також повинен визначити пріоритетність цих груп як потенційного джерела доказів у випадках контактного CSA. Тому під час розробки стратегії розслідування слід враховувати опитування батьків та інших осіб із оточення дитини, які не є правопорушниками (включно з учителями шкіл, а також братами та сестрами), зважаючи на те, що речові докази жорстокого поведіння, скоріш за все, будуть мізерними або взагалі відсутніми. Слідчий має знати, що один із батьків, який не є правопорушником, може боятися кривдника або залежати від нього, тому будь-які «сигнали тривоги» щодо цього слід ретельно оцінювати на етапі планування перед опитуванням і враховувати в його стратегічній розробці.

З тієї самої причини одного з батьків, який не є правопорушником, не завжди слід обирати для супроводу дитини на слідче опитування. По-перше, страх або залежність можуть призводити до конфлікту інтересів між одним із батьків, який не є правопорушником, і постраждалою дитиною. По-друге, якщо один із батьків, який не є правопорушником, погоджується на опитування як свідок (згідно зі ст. 18(3) Кримінального процесуального кодексу України ніхто не може бути примушений давати свідчення проти члена сім'ї⁹⁶), важливо розділити дитину й одного з батьків, який не є правопорушником, під час слідчого опитування для запобігання спотворенню доказів.

5.2.6. Особливості збору доказів у випадках сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом

У преамбулі Римського статуту МКС зазначається, що обов'язком кожної держави є здійснення її кримінальної юрисдикції над особами, які несуть відповідальність за скоєння міжнародних злочинів.

Важливо зауважити, що сьогодні у структурі Офісу прокурора МКС функціонує Відділ з гендерних питань та дітей (Gender and Children Unit – GCU), до складу якого входять співробітники, котрі мають юридичну та психосоціальну кваліфікацію. GCU підтримує всі команди Офісу прокурора в їхній роботі з потерпілими та свідками, а також надає консультації на всіх етапах роботи з різних питань, які стосуються дітей⁹⁷.

Мінімальні стандарти безпечного, ефективного й етичного збору та використання інформації, отриманої від жертви чи особи, яка потерпіла від систематичного сексуального насильства («потерпіла особа») в умовах конфлікту (ССНУК), пропонує Глобальний кодекс поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту, від 13 квітня 2022 року (далі – Глобальний кодекс)⁹⁸.

---

94 Те саме джерело.

95 Те саме джерело.

96 «Стаття 18. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї[...]

3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення».

97 The International Criminal Court. The Office of the Prosecutor. Policy on Children. NOVEMBER 2016.

98 Глобальний кодекс поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту від 13 квітня 2022 року.

Згідно правила 70 Правил процедури та доказування в справах про сексуальне насильство МКС повинен керуватися та, у відповідних випадках, застосовувати такі принципи:

- (a)** висновок про згоду не може бути зроблено на підставі будь-яких слів або поведінки жертви, якщо застосування сили, загроза застосування сили, примус або використання умов примусу підбивають здатність жертви надати добровільну й дійсну згоду;
- (b)** висновок про згоду не може бути зроблено на підставі будь-яких слів або поведінки жертви, якщо жертва нездатна дати дійсну згоду;
- (c)** висновок про згоду не може бути зроблено на підставі мовчання або відсутності опору з боку жертви сексуального насильства;
- (d)** висновок про достовірність, характер або схильність до сексуальної доступності жертви чи свідка не може бути зроблений на підставі сексуального характеру попередньої чи подальшої поведінки жертви чи свідка⁹⁹.

У р. 10 «Види доказів сексуального насильства» Міжнародного протоколу із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті» всі докази в зазначеній категорії проваджень розділяються на чотири групи: свідчення свідків; документальні докази; електронні докази; фізичні докази (зокрема судово-медичні докази)¹⁰⁰.

У багатьох ситуаціях може не бути жодних документальних, фізичних чи електронних доказів, які вдалося зібрати щодо злочинів, – через те, що злочини та правопорушення було скоєно давно; через псування або підробку доказів; через нестачу медичних послуг у ситуації масових звірств; через інші фактори. Доволі часто свідчення — єдина доступна форма доказу актів сексуального насильства і це основна причина, через яку в цьому Протоколі робиться значний акцент на техніках проведення інтерв'ю. Проте інші форми доказів все ще можуть бути доступними для встановлення спільних елементів та вивід відповідальності¹⁰¹.

Міжнародний протокол у випадку міжнародного злочину, такого, як сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом та звірствами, наголошує на важливості пам'ятати, що контекстуальний доказ для доведення спільних елементів є настільки ж важливим для документування, як і самий доказ злочину, пов'язаного з сексуальним насильством. Дуже часто спеціалісти-практики, які документують масові злочини, пов'язані з сексуальним насильством, зосереджуються лише на основному злочині – власне сексуальному насильству та нехтують збором контекстуальних доказів або недооцінюють важливість такого типу доказів, які, однак, важливо підтвердити: наприклад, існування збройного конфлікту чи широко поширені систематичні напади на цивільне населення.

У п. 8.1 Глобального кодексу вказується, що корисна інформація про ССНУК не завжди надходить від потерпілої особи чи стосується її. Слід намагатися збирати та використовувати інформацію про ССНУК із ширшого кола джерел (таких, як статистичні дані, експертні звіти або аналітика, інформація про злочинця), оскільки вона має не такий високий ризик для потерпілих і може зменшити надмірну залежність від інформації, отриманої від них.

Крім того, важливо пам'ятати, що збирання, отримання та використання інформації від потерпілих або стосовно них, яка надійшла з вторинних джерел, має певні наслідки для приватності, правових аспектів або безпеки, навіть якщо ця інформація знаходиться у відкритому доступі, в архівах або отримана з Інтернет-джерел (як відкритих, так і закритих). Цей Кодекс також застосовується для збору та використання такої інформації (п. 8.3 Глобального кодексу).

---

99 International Criminal Court. Rules of Procedure and Evidence, 2019 // <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf>

100 Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. 2-ге видання, березень 2017.

101 Те саме джерело.

Для ілюстрації особливостей доказування в провадженнях, пов'язаних із сексуальним насильством, доцільно звернутися до практики МКС. Так, у своєму рішенні «Прокурор проти Жермена Катанги» МКС зауважив, що для визнання зґвалтування та сексуального рабства злочинами проти людяності та війсьними злочинами, згідно з нормами Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Статут), мають існувати певні ознаки суб'єктивної та об'єктивної сторін злочину¹⁰².

Так, щоб визнати зґвалтування та сексуальне рабство злочинами проти людяності за змістом ст. 7(1)(g) Статуту, необхідно довести:

- *об'єктивну сторону злочину* – ця поведінка була частиною широкомасштабного чи систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення;
- *суб'єктивну сторону злочину* – умисел винної особи, а також усвідомлення наявності збройного конфлікту й того, що її діяння були частиною нападу, спрямованого проти цивільного населення.

Щоб визнати зґвалтування та сексуальне рабство війсьними злочинами відповідно до ст. 8(2)(e)(vi) Статуту, треба довести:

- *об'єктивну сторону злочину* – дія мала місце в контексті збройного конфлікту неміжнародного характеру та була пов'язана з ним;
- *суб'єктивну сторону злочину* – усвідомлення порушником фактичних обставин, які визначили наявність збройного конфлікту, а також умисел на вчинення таких дій.

Враховуючи такі підходи, МКС дійшов висновку, що сексуальне рабство та зґвалтування були скоєні зумисно комбатантами, котрі належать до ополчення Нгіті, безпосередньо під час і одразу після збройного нападу на Богоро 24 лютого 2003 року та стали частиною систематичного нападу, спрямованого головним чином проти цивільного населення села, переважно етнічного угруповання Хема, який було розпочато відповідно до політики ополчення Нгіті.

Разом з тим, щоб притягнути Катангу до відповідальності за співучасть у зґвалтуваннях та сексуальному рабстві як пособника, обвинувачення мало довести, що:

- *зґвалтування та сексуальне рабство були частиною загальної мети нападу на Богоро*, і всі бойовики діяли з цією метою. Це означає, що такі дії були частиною плану, і всі бойовики та вище командування, зокрема Катанга, знали про це. Проте судом було встановлено, що не всі члени ополчення Нгіті, що брали участь у нападі, належали до одного угруповання, яке діяло з єдиною метою та підпорядковувалося одному командирі. Тому Суд не зміг встановити, що всі комбатанти діяли зі спільною метою і що ця мета обов'язково включала в себе вчинення зґвалтування;
- *зґвалтування та сексуальне рабство були звичайною практикою серед комбатантів під час збройних нападів*. Проте, аналізуючи попередні напади угруповань Ленду та Нгіті, суд не виявив випадків того, що такі дії вчинялися на постійній основі;
- *Катанга усвідомлював, що, організовуючи напад на Богоро і передаючи зброю комбатантам, спричинить вчинення ними зґвалтувань та сексуального поневолення*.

Враховуючи вищенаведене, МКС ухвалив рішення виправдати Катангу за зґвалтування та сексуальне насильство як злочини проти людяності і війсьні злочини.

---

102 Рішення Міжнародного кримінального суду в справі «Прокурор проти Жермена Катанги» (The Prosecutor v. Germain Katanga no. – ICC-01/04-01/07).

Формуючи доказову базу у провадженнях щодо сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом, слід враховувати перепони, які можуть стати на заваді під час:

- **огляду місця події.** Виходячи з об'єктивних обставин, дістатися та здійснити огляд місця події може бути неможливо через його знищення, розташування на тимчасово окупованій території чи в зоні бойових дій;
- **допиту свідків і потерпілих.** Місце перебування свідків може бути невідомим або ж вони можуть перебувати за межами доступу (виїхати за кордон або в іншу місцевість). Крім того, потерпіла особа може перебувати у пригніченому стані, відмовитися від надання свідчень через зневіру в те, що кривдника буде покарано, або ж через те, що боїться його помсти. Допит неповнолітніх або малолітніх потерпілих та свідків може бути ускладнений через неможливість виконати вимоги ст. 226 КПК України і застосувати методику «Зелена кімната»;
- **зняття показань технічних приладів і технічних засобів,** які мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису;
- **отримання зразків для експертизи.** Так, із моменту вчинення сексуального насильства може пройти тривалий час, у зв'язку з чим, зокрема сліди біологічного походження можуть бути знищені. Крім того, отримання біологічних зразків у підозрюваних осіб у вказаній категорії кримінальних проваджень може бути ускладнена через неможливість встановлення їхнього місця перебування чи фізичної доступності до них;
- **проведення експертиз.** За об'єктивних обставин можуть бути відсутні можливості, щоб дістатися експертних установ.

Здійсненню досудового розслідування у наведеній категорії проваджень сприяють чинні в Україні державні та недержавні інституції, які тримають бази даних, де накопичуються матеріали, що можуть стати свідченнями насильства, скоєного в умовах збройного конфлікту. До таких, зокрема відносяться: портал «Українсько-російська війна: докази» Міністерства юстиції України¹⁰³; Департамент документування воєнних злочинів Української Гельсінської спілки з прав людини¹⁰⁴; ГО «Докудейз» (архів війни)¹⁰⁵ тощо.

5.2.7. Попереджувальні розслідування випадків OCSEA

Дані свідчать про те, що попереджувальні розслідування мають позитивний вплив на виявлення та припинення злочинів OCSEA. К. Мітчелл, Дж. Волак і Д. Фінкельгор стверджують, що слід підтримувати концепцію попереджувальних розслідувань, де поліція видає себе за неповнолітніх в Інтернеті або за інших дорослих¹⁰⁶. Мітчелл та ін. вважають, що, хоч анонімність в Інтернеті створює ситуацію вразливості, яку правопорушники можуть використовувати для вчинення онлайн-злочинів проти дітей, ту саму анонімність правоохоронні органи можуть використовувати в своїх інтересах для попереджувальних розслідувань¹⁰⁷, що також допомагає розкрити злочин до того, як постраждає реальна дитина. Проте важливо, щоб попереджувальні розслідування проводилися на законних підставах і за жодних обставин не застосовували провокативну тактику. Іншими словами, поліція має взаємодіяти з тими, хто висуває злочинні пропозиції, але ніколи не повинна спонукати іншу людину до скоєння злочину.

---

103 Портал «Українсько-російська війна: докази».

104 Департамент документування воєнних злочинів Української Гельсінської спілки з прав людини.

105 ГО «Докудейз» (архів війни).

106 Дж. Волак, К. Дж. Мітчелл та Д. Фінкельгор (2003 рік). Сексуальні злочини в Інтернеті проти неповнолітніх: реагування правоохоронних органів. Центр дослідження злочинів проти дітей. Александрія, Вірджинія: Національний центр з проблем дітей, що зникли безвісти, і дітей-жертв експлуатації.

107 К. Дж. Мітчелл, Д. Фінкельгор, Л. М. Джоунс і Дж. Волак (2010 рік). Розвиток і зміни розслідувань таємної експлуатації дітей в Інтернеті, 2000-2006 рр. Поліція і суспільство 20(4): 416-431.

Методи попереджувального розслідування варіюються від спостереження (зокрема через моніторинг сайтів соціальних мереж) до проникнення в мережі злочинців і «контролю» злочину за допомогою агента під прикриттям. Тут дослідники відзначають, що попереджувальний підхід «особливо цінний під час спроби проникнути в кола педофілів, де фактично відбувається насильство»¹⁰⁸.

Попереджувальні розслідування також корисні для створення оперативної картини стосовно CSEA, що скоюються в офлайн-режимі. Наприклад, розслідування в колі осіб, що здійснюють сексуальну експлуатацію дітей, може охоплювати пошук конкретних місць (наприклад, готелів), патрулювання відповідних місць, аналіз місцезнаходження їхніх осередків, відстежування підозрілих транспортних засобів та інші методи для встановлення пересування підозрюваних.

5.3. Завершення досудового розслідування. Оцінка доказів.

Підготовка до направлення справи до суду

КПК України (ст. 283) передбачає кілька форм завершення досудового розслідування:

- закриття кримінального провадження;
- звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- направлення обвинувального акту до суду;
- направлення до суду клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Враховуючи цілі та завдання запропонованих Керівних принципів (див. Розділ 1.1.), ми зосередимо увагу на формі завершення досудового розслідування, яка стосується притягнення винних до відповідальності та пов'язана з направленням обвинувального акта до суду.

Але коротко підкреслимо, що, наприклад, у питанні домашнього насильства, що може охоплювати й питання сексуального насильства стосовно дітей, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України містить заборону на закриття кримінального провадження в зв'язку з відмовою потерпілого/потерпілої від обвинувачення.

На неможливості застосування амністії до осіб, які мають дітей та вчинили кримінальне правопорушення щодо хоча б одного з цих дітей, наголошував Верховний Суд України¹⁰⁹.

ЄСПЛ підкреслював, що процесуальні зобов'язання, які витікають зі ст. 2 Конвенції (право на життя), в жодному випадку не можна вважати виконаними, якщо внаслідок бездіяльності державних органів розслідування закривається за сплином термінів давності¹¹⁰.

---

108 Т. Т. Вендіус (2015 рік). Попереджувальна робота поліції під прикриттям і сексуальні злочини проти дітей в Інтернеті. Європейський огляд організованої злочинності 2(2): 6-24.

109 Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2020 року по справі № 477/767/17 (провадження № 51-8978 км 18).

110 Рішення ЄСПЛ «Association «21 December 1989» and Others v. Romania».

Направлення обвинувального акта до суду передбачає забезпечення чотирьох ключових складових¹¹¹:

1. Визначення обґрунтованості обвинувачення, що включає:

1. Достатність доказів для доведення винуватості особи в суді;
- 1.2. Належність та допустимість доказів, на яких базується обвинувачення;
- 1.3. Правильність (адекватність) кваліфікації кримінального правопорушення;

2. Дотримання належної процедури ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, що включає:

1. Відкриття усіх матеріалів сторонами провадження;
2. Конфіденційність відомостей, які не підлягають розголошенню;
3. Розумні терміни ознайомлення з матеріалами провадження;

3. Забезпечення належної процедури оформлення, вручення та направлення обвинувального акта до суду, що включає:

1. Дотримання вимог щодо форми та змісту обвинувального акта та додатків;
2. Дотримання вимог щодо вручення та направлення обвинувального акта;

4. Забезпечення процесуальних гарантій учасникам кримінального провадження, що включає:

1. Реалізацію права на захист;
2. Реалізацію права на переклад;
3. Реалізація права на інформацію.

Під час завершення досудового розслідування та підготовки до направлення справи до суду необхідно пам'ятати, що описувана категорія злочинів має специфічні ознаки, яких часто не розуміють та не враховують органи досудового розслідування.

Тому може виникнути практична проблема, за якої органи досудового розслідування є першими суб'єктами, що оцінюють ситуацію, а оскільки вони не виокремлюють відповідних ознак, суди в подальшому розглядають справу в межах пред'явленого обвинувачення і не надають оцінки діям, які особі не інкримінувались.

Фактично в законодавстві відсутній ефективний механізм, який дозволяє суду притягнути особу до кримінальної відповідальності за діяння, які органами досудового розслідування не інкримінувались і в обвинуваченні не застосовувалися, навіть якщо за обставинами справи є очевидними.

Оцінюючи докази, спочатку необхідно звернутися до змісту загальної норми (ст. 94 КПК України), яка вказує, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Процес оцінки доказів не обмежується лише діяльністю судді, роль слідчого та прокурора також є досить важливою, оскільки вони оцінюють докази на більш ранній стадії – ще до потрапляння справи до суду, а тому саме від їхньої діяльності залежить формування відповідної доказової бази.

---

111 Стандарти досудового розслідування / Белоусов Ю., Венгер В., Грига Р, Гольмагомедов Д., Деркач С., Крапивін Є., Орлеан А., Пархоменко П., Петраковський В., Пірогова О., Семак І., Яворська В. ; Міжнародний фонд «Відродження». — К., 2020. — стор. 282-283.

Критеріями оцінки доказів є їхня належність, допустимість, достовірність, достатність, взаємозв'язок.

Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК України).

Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий в порядку, встановленому цим Кодексом (ст. 86 КПК України).

Ст. 94 КПК України говорить про достовірність доказів, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи, та достатність доказів, які в своїй сукупності дають змогу зробити висновок про наявність або відсутність обставин справи.

Завершальний етап оцінки доказів передбачає їхню оцінку в сукупності та взаємозв'язку, до якої входять не окремо взяті докази, а всі наявні в справі й досліджені судом¹¹².

При оцінці доказів необхідно:

- пересвідчитися, що методи розслідування та пошуку доказів були належними, і виключити можливість неприйняття доказів у суді;
- переконатись у дотриманні дружнього до дитини опитування;
- звернути увагу на особливості залучення експертів та їхніх свідчень; на винятки з правила неприпустимості свідчень з чужих слів у справах щодо сексуального насильства.

Запропоновані підходи досить добре відображені в практичному прикладі¹¹³, де касаційна інстанція зазначила, що, оскільки допит у судовому засіданні малолітньої дитини було визнано неможливим і її показання не могли безпосередньо сприйматися в судовому засіданні, тому суд першої інстанції у відповідності до вимог ст. 97 КПК України обґрунтовано поклав в основу обвинувального вироку, окрім інших показань і письмових документів, показання свідків, яким стали відомі обставини події як зі слів дитини, так і зі слів її законного представника.

Під час формування доказової бази необхідно дотримуватися стандартів доказування, які слугують для позначення рівня ймовірності, відповідно до якого обставина, щоб вважатися дійсною, повинна бути підтверджена доказами.

Так, у ч. 2 ст. 17 КПК України можна побачити стандарт доказування «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt).

Говорячи про зміст даного стандарту, Верховний Суд підкреслив, що він означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був вчинений, і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину. Поза розумним сумнівом має бути доведений кожний з елементів, які є важливими для правової кваліфікації діяння: як тих, що утворюють об'єктивний бік діяння, так і тих, що визначають його суб'єктивний бік. Зокрема в справах, у яких наявність та/або характер умислу має значення для правової кваліфікації діяння, суд у своєму рішенні має пояснити, яким чином встановлені ним обставини справи доводять наявність умислу саме такого характеру, який є необхідним елементом складу злочину, і виключають можливу відсутність умислу або інший характер умислу¹¹⁴.

112 Постанова Верховного Суду від 03 жовтня 2019 року по справі № 138/3715/16-к (провадження № 51-97 км 19).

113 Постанова Верховного Суду від 4 березня 2020 року по справі № 332/2216/17 (провадження № 51- 3416 км 19).

114 Пп. 22-26 постанови Верховного Суду від 4 липня 2018 року по справі № 688/788/15-к (провадження № 51-597 км 17) //.

Однак не будь-який сумнів можна констатувати як «розумний», наявність сумнівів при ухваленні рішення є природним та не означає, що рішення є неправильним; для вирішення поставленого питання необхідно, щоб була впевненість, непохитність, відсутність будь-яких вагань; поняття «поза розумним сумнівом» не тотожне поняттю «абсолютна впевненість»¹¹⁵.

Формуючи доказову базу, необхідно враховувати унікальні потреби та інтереси жертв сексуального насильства, поважати їхню гідність та недоторканість.

Готуючи до направлення до суду справи, яка пов'язана із сексуальним насильством щодо дитини, обов'язково необхідно знати про конкретні потреби та особливості дитини (приміром, низький IQ, аутизм тощо) та підлаштовуватися під них, використовувати інформацію від батьків, соціальних працівників, шкільного вчителя та ін.

Обставинами, які здатні унеможливити проведення допиту дитини-жертви (свідка) під час судового засідання, можуть бути:

- психологічні особливості дитини;
- вплив на показання дитини в майбутньому з боку дорослих осіб;
- проживання дитини в іншій місцевості чи з особою, яка підозрюється у вчиненні злочину;
- тощо.

Верховний Суд¹¹⁶ на основі практики ЄСПЛ, співвідносячи дотримання права обвинуваченого на допит свідка при судовому розгляді сформулював ключові питання, відповіді на які допомагають впевнитись у потребі судового допиту дитини:

- «Чи були достатні підстави неявки свідка?»,
- «Чи були показання відсутнього свідка єдиною та вирішальною підставою засудження обвинуваченого?»,
- «Чи існували достатні врівноважуючі фактори, здатні компенсувати недоліки, з якими стикнулася сторона захисту?»

Готуючи справу, яка стосується сексуального насильства щодо дитини, до направлення до суду, необхідно орієнтуватися на інтереси жертви, а це вимагає розуміння особливостей потерпілих у даних категоріях справ, котрі по-різному сприймають судовий процес, бо він може спричинити у них повторне травмування.

Основними заходами захисту відповідно до ст. 31 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства¹¹⁷, на які необхідно орієнтуватися для захисту дітей-жертв сексуального насильства, є:

- а)** інформування їх про їхні права й послуги, які їм може бути надано, та, крім випадків, коли вони не бажають отримувати такої інформації, про наслідки розгляду їхньої заяви, обвинувачень, загальний розвиток розслідування або провадження, їхню роль у цьому, а також результат розгляду їхніх справ;
- б)** забезпечення, якщо є необхідність, надання інформації, принаймні у випадках, коли жертви та їхні сім'ї можуть опинитися в небезпеці, коли обвинувачувану або засуджену особу тимчасово або остаточно звільнено;
- с)** надання їм можливості в спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, надавати докази та вибирати засоби для викладу безпосередньо або через посередника своїх думок, потреб і стурбованостей, а також для їхнього врахування;

---

115 Див. для прикладу п. 8.1 [вироку Вищого антикорупційного суду від 21 січня 2022 року по справі № 676/176/18](#) (провадження 1-кп/991/101/19).

116 [Ухвала Верховного Суду від 3 червня 2022 року по справі № 200/12044/18](#) (провадження № 51-1529 ск 22).

117 [Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства](#) (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, ратифікована з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.

- d)** забезпечення їх належними послугами підтримки для представлення та врахування належним чином їхніх прав й інтересів;
- e)** захист їхнього приватного життя, їхньої особистості та їхньої репутації та вжиття заходів відповідно до національного законодавства для запобігання публічному розповсюдженню будь-якої інформації, яка могла б призвести до встановлення їхньої особи;
- f)** забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх сімей та з їхнього боку свідків від погроз, помсти та повторної віктимізації;
- g)** забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в суді та в приміщеннях правоохоронних органів, крім випадків, коли компетентні органи встановлять інше в найкращих інтересах дитини або коли розслідування чи провадження вимагають такого контакту.

Кожна Сторона забезпечує можливість отримання жертвами, починаючи з першого контакту з компетентними органами, доступу до інформації про відповідні судові та адміністративні процедури.

Кожна Сторона забезпечує одержання жертвою в передбачених випадках доступу до безоплатної правової допомоги, коли жертва може отримати статус Сторони в кримінальному провадженні.

Кожна Сторона передбачає можливість для судових органів призначати спеціального представника для жертви тоді, коли згідно з національним законодавством вона може мати статус Сторони в кримінальному провадженні, й тоді, коли особам, які несуть батьківську відповідальність, заборонено представляти дитину в такому провадженні через конфлікт інтересів між ними та жертвою.

Кожна Сторона забезпечує шляхом законодавчих або інших заходів відповідно до умов свого національного законодавства можливість групам, фундаціям, асоціаціям, урядовим чи неурядовим організаціям надання допомоги та (або) підтримки жертві за її згодою під час кримінального провадження, що стосується злочинів, установлених відповідно до цієї Конвенції.

Кожна Сторона забезпечує згідно з положеннями цієї статті надання інформації жертвам у спосіб, що відповідає їхньому вікові й ступеню зрілості, і мовою, яку вони можуть розуміти.

5.4. Служби для постраждалих дітей та дітей-свідків. Підготовка до судового процесу. Ухвалення рішень про необхідність участі та форму участі

Дедалі більшого значення надається праву жертв злочинів на відправлення правосуддя, посилюється й розуміння того, що, якщо жертви не отримують права на повноцінну та значущу участь у кримінальному провадженні, правосуддя не відправляється. Вразливі жертви злочинів, яскравим прикладом яких є діти, потребують особливої підтримки для забезпечення того, щоб бути почутими і щоб їхній добробут було захищено.

Директива про права жертв 2012/29/EU, яка є важливим стандартом для України як країни-кандидата до ЄС, визнає злочин як «протиправне діяння проти суспільства, а також порушення індивідуальних прав жертви» і вимагає від Держав-членів ставитися до жертв злочинів «шанобливо, делікатно й професійно без жодної дискримінації за будь-якою ознакою, такою як раса, колір шкіри, етнічне або соціальне походження, генетичні особливості, мова, релігія або вірування, політичні або будь-які інші переконання, належність до національної меншини, майновий стан, інший стан за народженням, ступінь дієздатності, вік, стать, ґендерне самовираження, ґендерна ідентичність, сексуальна орієнтація, статус за місцем проживання або стан здоров'я. У всіх контактах

із компетентним органом влади, що діє в контексті кримінального судочинства, і будь-якою службою, яка контактує з жертвами, такою як служба підтримки жертв або служби відновлювального правосуддя, слід враховувати особисту ситуацію й невідкладні потреби, вік, стать, можливу недієздатність і ступінь зрілості жертв злочинів з повною повагою до їхньої фізичної, розумової та моральної недоторканності»¹¹⁸.

Директива про права жертв 2012/29/EU, зокрема передбачає, що всі жертви мають право на:

- доступну й зрозумілу інформацію;
- підтримку;
- участь у кримінальному провадженні;
- заходи захисту.

Держави-члени зобов'язані забезпечувати конкретні заходи захисту в ході судового розгляду для жертв з особливими потребами захисту, зокрема дітям:

- заходи щодо уникнення візуального контакту між жертвами та правопорушниками, зокрема під час надання свідчень, за допомогою відповідних засобів, зокрема з використанням комунікаційних технологій;
- заходи щодо забезпечення того, щоб потерпілий міг бути заслуханий в залі суду віддалено, зокрема через використання відповідних комунікаційних технологій;
- заходи щодо уникнення непотрібних розпитувань про особисте життя жертви, не пов'язаних із кримінальним злочином;
- заходи щодо забезпечення можливості проведення слухання без присутності громадськості¹¹⁹.

Держави-члени повинні забезпечити, щоб «у ході кримінальних розслідувань усі опитування за участю постраждалої дитини могли бути записані аудіовізуальним способом, і такі записані опитування могли використовуватися як докази в кримінальному провадженні»¹²⁰.

Директива про права жертв чітко вимагає від Держав-членів запровадити механізми для проведення індивідуальної оцінки жертв, щоб визначити, чи зазнає певна особа особливого ризику вторинної та повторної віктимізації, залякування й помсти з боку правопорушника під час кримінального провадження, і які потрібні спеціальні заходи захисту¹²¹. Це актуально для дітей, які особливо вразливі до повторної віктимізації, для визначення найбільш належної форми їхньої участі в провадженні, особливо на стадії судового розгляду.

В ідеалі повинна існувати комплексна програма підтримки жертв і свідків злочинів, яка б, зокрема надавала послуги всім постраждалим дітям і дітям-свідкам серйозних і/чи насильницьких злочинів і передбачала проведення відповідного оцінювання з моменту надходження і до завершення розгляду, а також надання індивідуальних послуг безпосередньо і/або в формі перенаправлення.

---

118 Директива 2012/29/EU Європейського парламенту і Ради Європи від 25 жовтня 2012 року, що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів і заміняє собою рамкове рішення 2001/220/JHA Ради, п. 9 преамбули.

119 Те саме джерело, ст. 23(3).

120 Те саме джерело, ст. 24.

121 Те саме джерело, п. 55 преамбули.

З огляду на викладене вище для ухвалення рішення про режим участі постраждалих дітей і дітей-свідків рекомендується наступна процедура. До початку судового розгляду відповідний судовий виконавець повинен запитати індивідуальну оцінку постраждалої дитини або дитини-свідка в справі про тяжкі та/або насильницькі злочини, на підставі якої судовий виконавець має прийняти рішення про те, чи повинна дитина безпосередньо брати участь у судовому розгляді. Якщо результат оцінки засвідчує, що пряма участь дитини цілком імовірно призведе до повторної віктимізації або в інший спосіб суперечитиме найкращим інтересам дитини, остання має брати участь у розгляді через надання свідчень. Тут законодавство повинно передбачити, що аудіовізуальний запис свідчень дитини має бути допустимим доказом у суді. У разі, якщо дитина допущена до безпосередньої участі, вона може взяти участь, але не бути присутньою фізично, тобто засобами відеозв'язку з віддаленого місця (розташованого на території будівлі суду чи (бажано) в іншому місці, наприклад, у центрі Барнахус).

6. НАРОЩУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПРАКТИЧНИХ ФАХІВЦІВ

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, передбачають, що «всі фахівці, які працюють з дітьми та в інтересах дітей, повинні проходити необхідну міждисциплінарну підготовку з прав і потреб дітей різних вікових груп, а також із адаптованих до них процедур». У них уточнюється, що «фахівці, які безпосередньо контактують із дітьми, також повинні вміти спілкуватися з ними в будь-якому їхньому віці та на всіх стадіях розвитку, а також уміти спілкуватися з дітьми, які є особливо вразливими»¹²².

На практиці це означає, що повинні бути спеціалізовані співробітники поліції, слідчі, прокурори й слідчі судді, які пройшли підготовку щодо роботи з постраждалими дітьми та дітьми-свідками злочинів, і таким фахівцям доручатимуться справи дітей. Вимога щодо навчання має також поширюватися на групи реагування поліції, оскільки перше реагування має важливе значення для запобігання повторній віктимізації та для збереження цілісності подальшого розслідування через запобігання спотворенню доказів. Однак, оскільки наявність спеціалізованих груп швидкого реагування для відправлення в разі серйозних інцидентів за участю дітей є складною з точки зору логістики та надто ресурсоємною, має бути створена СОГ, яка гарантувала б, що щонайменше один член групи реагування поліції пройшов спеціальну підготовку для роботи в умовах, якщо є ознаки того, що виклик а) пов'язаний з потенційним злочином проти дитини або б) має один з інших кодів серйозних/насильних інцидентів, і на місці події присутня/присутні дитина/діти.

Цілком імовірно, що команді бракуватиме необхідних навичок, тож до роботи їй доведеться залучати сторонніх виконавців. Це, наприклад, стосується оцінювання жертв, надання послуг підтримки постраждалим дітям і дітям-свідкам тощо. Тому важливо, щоб були створені міжгалузеві та мультидисциплінарні координаційні механізми для забезпечення своєчасного залучення відповідних фахівців і щоб відповідний напрямок дій був викладений у СОП конкретних установ партнерів у межах системи правосуддя.

Ключовим фактором у нарощуванні потенціалу практичних фахівців є забезпечення якості (QA). Рекомендується, щоб партнери в межах системи правосуддя впровадили національні системи забезпечення якості (NFQA) в галузі освіти та професійної підготовки, що встановлюють принципи й стандарти QA, механізми QA та управління ним.

---

¹²² Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, IV. Правосуддя, дружнє до дітей, до, під час і після судового розгляду, А-4.

Особливо важливо впровадити процеси, які забезпечують:

- відповідну кваліфікацію та досвід тренерів;
- постійний перегляд і вдосконалення всіх процесів, пов'язаних із забезпеченням якості, а також системи загалом;
- оцінку якості відповідно до показників ефективності організації та забезпечення загального зв'язку з моніторингом ефективності організації.

Зв'язок між QA і моніторингом ефективності організації передбачає, що актуальності підготовки слід приділяти першочергову увагу. Це також вимагає від організації проведення регулярної оцінки потреб у підготовці. Бажано, щоб така оцінка здійснювалася як на рівні організації/її структурних підрозділів, так і на міжорганізаційному рівні щодо пріоритетних предметних областей (наприклад, військові злочини, запобігання, виявлення, припинення, розслідування і судове переслідування CSEA/OCSEA тощо) для забезпечення взаємодії та взаємодоповнюваності навичок під час міжвідомчого реагування.

Приклад передової практики: аналіз потреб CEPOL в оперативній підготовці з питань сексуальної експлуатації дітей

У 2021 році Агентство ЄС із питань навчання співробітників правоохоронних органів (CEPOL) опублікувало свій аналіз потреб в оперативній підготовці для роботи з питань протидії сексуальній експлуатації дітей. Цей звіт надає правоохоронним академіям і навчальним закладам ЄС і держав-членам всеосяжну картину пріоритетів підготовки на оперативному рівні для співробітників правоохоронних органів у Державах-членах, зокрема для поліції, прикордонників, міграційних, митних органів тощо.

Основні висновки показують, що темам ідентифікації жертв, боротьби з онлайн-насильством, дистанційним жорстоким поведінням з дітьми та прямою трансляцією. аналізу оперативних даних з відкритих джерел та соціальних мереж, а також даркнету слід приділяти першочергову увагу під час розробки навчальних заходів.

ДОДАТОК. КИШЕНЬКОВИЙ ПОСІБНИК З ДОКУМЕНТУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ДИТИНИ ВНАСЛІДОК СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА (ПЕРЕЛІК КОНТРОЛЬНИХ ЗАПИТАНЬ, БЛОК-СХЕМИ ТОЦО)

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, ратифікована з заявою Законом № 69-V (69-16) від 03.08.2006, ВВР, 2006, № 41, ст. 354.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини 1989 року.
3. Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, ратифікована з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року.
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами – Стамбульська конвенція 2011 року.
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року.
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року.
8. Конституція України 1996 року.
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001, № 2341-III.
10. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року, № 1296-IV.
11. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року, № 20/95-ВР.
12. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, № 2402-III.
13. Декларації ООН про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 року.
14. Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року, № 585.
15. Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 12 (2009 рік) щодо права дитини бути вислуханою, CRC/C/GC/12.
16. Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 13 (2011 рік) «Право дитини на свободу від всіх форм насильства».
17. Керівні принципи ООН щодо судочинства в питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОР № 2005/20, 2005 року).
18. Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства.
19. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року, і пояснювальна записка до них (? – ред.).
20. Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства.
21. Рекомендація № R(91)11 Комітету міністрів Ради Європи Державам-членам щодо протидії експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми та неповнолітніми.
22. Рекомендації Res (2005 рік) 9 Комітету міністрів Ради Європи Державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям.
23. Доповідь Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту (S/2019/280).
24. The International Criminal Court. The Office of the Prosecutor. Policy on Children. NOVEMBER 2016.
25. Глобальний кодекс поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту від 13 квітня 2022 року.
26. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству, Лист МОН України від 18.05.2018, № 1/11-5480.

27. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. – Київ, 2021. – 48 с.; Модель «Барнахус»: Загальна характеристика і впровадження в Україні. Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. Довідкове видання. Серія матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. – 47 с.
28. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. 2-ге видання, березень 2017 року.
29. Докладні інструкції щодо проведення опитувань дітей слідчими, див. в Офісі Ради Європи в Україні Методичні вказівки щодо опитування дітей слідчими (2021 рік).
30. Основні стандарти розслідування для співробітників служб оперативного реагування при розслідуванні міжнародних злочинів. Підготовлено міжнародною групою Global Rights Compliance. Київ, 2016 рік.
31. Understanding Sexual Grooming in Child Abuse Cases by Daniel Pollack and Andrea MacIver (November 01, 2015).
32. Малярова В. О. Питання класифікації доказів у кримінальному провадженні / Малярова В. О. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Випуск 29. Частина 2. Том 3 – стор. 257-260.
33. Grooming: recognising the signs.
34. Вирок Вищого антикорупційного суду від 21 січня 2022 року по справі № 676/176/18 (провадження 1-кп/991/101/19).
35. Постанова Верховного Суду від 4 березня 2020 року по справі № 332/2216/17 (провадження № 51- 3416 км 19).
36. Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2021 року по справі № 369/1044/19 (провадження № 51-2732 км 21).
37. Постанова Верховного Суду від 3 жовтня 2019 року, справа № 138/3715/16-к (провадження № 51-97 км 19).
38. Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2020 року по справі № 477/767/17 (провадження № 51-8978 км 18).
39. Постанова Верховного Суду від 4 липня 2018 року по справі № 688/788/15-к (провадження № 51-597 км 17) //.
40. Ухвала Верховного Суду від 3 червня 2022 року по справі № 200/12044/18 (провадження № 51-1529 ск 22).
41. Рішення Міжнародного кримінального суду у справі «Прокурор проти Жермена Катанги» (The Prosecutor v. Germain Katanga no. – ICC-01/04-01/07).
42. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Ze проти Болгарії» (Z v. Bulgaria), заява № 39257/1771.
43. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «M. С. проти Болгарії» (M. С. v. Bulgaria), заява № 39272/98.
44. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Р. Б. проти Естонії» (R. B. v. Estonia), заява № 2597/16.
45. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Міхова проти Італії» (Mihova v. Italy), заява № 25000/07.
46. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «В. проти Словенії» (W. v. Slovenia), заява № 24125/06.
47. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «С. З. проти Болгарії» (S. Z. v. Bulgaria), заява № 29263/12.
48. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «В. Ц. проти Італії» (V. C. v. Italy), заява № 54227/14.
49. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «С. Н. проти Швеції» (S. N. v. Sweden), заява № 34209/96.
50. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Association «21 December 1989» and Others v. Romania».
51. Справа Меріленд проти Крейга 497 U.S. 836 (1990 рік).
52. Справа Уайт проти Іллінойсу 116 L 2d 848 (1992 рік).
53. Стандарти досудового розслідування / Белоусов Ю., Венгер В., Грига Р., Гольмагомедов Д., Деркач С., Крапивін Є., Орлеан А., Пархоменко П., Петраковський В., Пірогова

- О., Семак І., Яворська В.; Міжнародний фонд «Відродження». — К., 2020.
54. Юрчишин В. Д. Значення висновку експерта у кримінальному судочинстві України та його місце у системі судових доказів / В. Д. Юрчишин // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2004.– Випуск 14. – стор. 258-264.
55. Essabar, L.; Khalqallah, A.; Benjelloun, B. S. Child Sexual Abuse: Report of 311 Cases with Review of Literature. Pan Afr. Med. J. 2015, 20.; see also Morais, H. B.; Alexander, A. A.; Fix, R. L.; Burkhart, B. R. Childhood Sexual Abuse in Adolescents Adjudicated for Sexual Offenses: Mental Health Consequences and Sexual Offending Behaviors. Sex. Abus. 2018, 30.
56. Barrios, Y. V.; Gelaye, B.; Zhong, Q.; Nicolaidis, C.; Rondon, M. B.; Garcia, P. J.; Sanchez, P. A. M.; Sanchez, S. E.; Williams, M. A. Association of Childhood Physical and Sexual Abuse with Intimate Partner Violence, Poor General Health and Depressive Symptoms among Pregnant Women. PLoS ONE 2015, 10, e0116609.
57. Morais, H. B.; Alexander, A. A.; Fix, R. L.; Burkhart, B. R. Childhood Sexual Abuse in Adolescents Adjudicated for Sexual Offenses: Mental Health Consequences and Sexual Offending Behaviors. Sex. Abus. 2018, 30.
58. ЕСПАТ International та Інтерпол (2018 рік) «На шляху до глобального показника невідомих жертв у матеріалах щодо сексуальної експлуатації дітей: технічний звіт».
59. Seth L. Goldstein (1998) «The Sexual Exploitation of Children», ISBN 0-8493-8154-1.
60. Т. Кроун. «Типологія правопорушень у сфері дитячої порнографії в Інтернеті». Австралійський інститут кримінології, Канберра, Австралія, 2004 рік.
61. Дж. А. Адамс, К. Гарпер, С. Кнудсон, Дж. Ревілла. Результати експертизи юридично підтвердженого сексуального насильства щодо дітей: бути нормальним — нормально. Педіатрія. 1994; 94310-317.
62. К. Боуен, М. Б. Олдос. Медичне обстеження на предмет сексуального насильства щодо дітей без розкриття інформації або свідчень про насильство. Архіви педіатрії та підліткової медицини 1999; 153(11):1160-1164.
63. С. М. Кассін та Л. С. Райтсман (1985 рік). «Докази зізнання», в «Психології доказів і судових процедур», під ред. С. М. Кассіна та Л. С. Райтсмана (Лондон: «Сейдж»), 67-94.
64. Сексуальне насильство щодо дітей: розкриття, затримка та заперечення. М. Е. Пайп, М. Е. Лемб, Й. Орбах та А.-К. Седерборг (ред.). (2007 рік).
65. М. Л. Браттф'єлл і А. М. Флом (2019 рік). «Вони були тими, хто побачив і вислухав мене». Від сексуального насильства щодо дітей до повідомлення про нього: спогади дорослих про процес остаточного повідомлення. Жорстоке поводження з дітьми та відсутність піклування, 89, 225-236.
66. Керівництво з розслідування зґвалтувань. Під ред. Джон О. Савіно, Brent E. Турві. 2005 р., «Ельзевір Інк.».
67. Сексуальна експлуатація дітей на Філіппінах засобами Інтернету: аналіз та рекомендації для органів влади, промисловості та громадянського суспільства (ІУМ 2020).
68. К. С. Чой, К. Чу, Дж. Чой та ін. Розуміння динаміки стосунків жертви й кривдника в разі сексуального насильства щодо дітей: аналіз даних віктимізації в сексуальному насильстві щодо дітей у Південній Кореї. Кримінологія Азії 10, 79-97 (2015 рік).
69. Дж. Волак, К. Дж. Мітчелл та Д. Фінкельгор (2003 рік). Сексуальні злочини в Інтернеті проти неповнолітніх: реагування правоохоронних органів. Центр дослідження злочинів проти дітей. Александрія, Вірджинія: Національний центр з проблем дітей, що зникли безвісти, і дітей-жертв експлуатації.
70. К. Дж. Мітчелл, Д. Фінкельгор, Л. М. Джоунс і Дж. Волак (2010 рік). Розвиток і зміни розслідувань таємної експлуатації дітей в Інтернеті, 2000-2006 рр. Поліція і суспільство 20(4): 416-431.
71. Т. Т. Вендіус (2015 рік). Попереджувальна робота поліції під прикриттям і сексуальні злочини проти дітей в Інтернеті. Європейський огляд організованої злочинності 2(2): 6-24.

www.coe.int

Рада Європи – провідна правозахисна організація на континенті. До її складу входять 46 держав-членів, зокрема всі члени Європейського Союзу. Усі держави – члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – угоду, покликану захищати права людини, демократію та верховенство права. Європейський суд з прав людини веде нагляд за імплементацією Конвенції в державах-членах.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE